

ШЫН

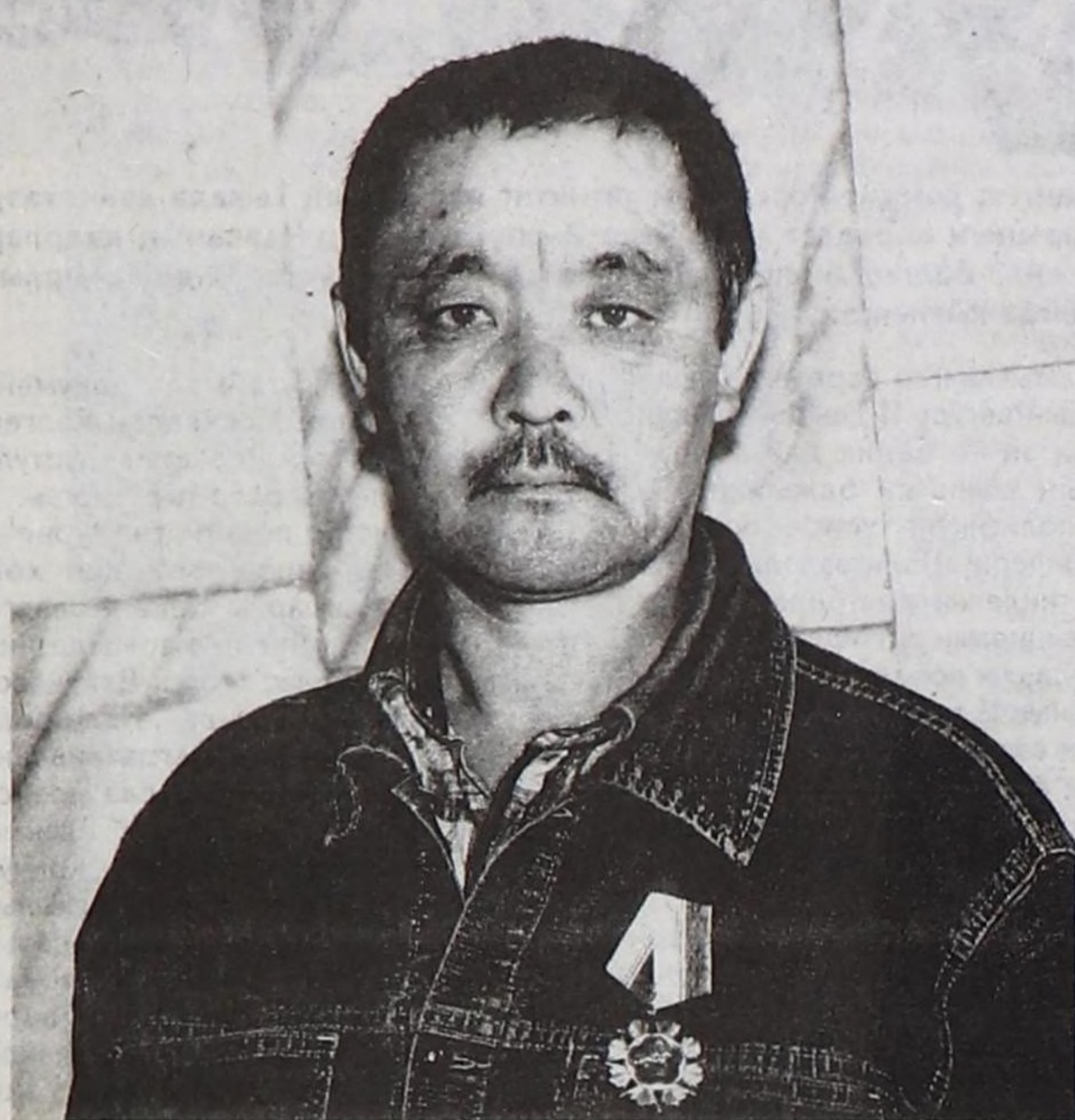
НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 105 (17242)

2006 чылдың
АВГУСТ 24,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 14.00.
Садар өртээ 4 рубль.

Александр Түлүш кара чажын-
дан мал аразынга өскөн, оларны
азыраарына, ажаап-тежээрине
үргүлчү ада-иезинге дузалажып
келген, ынчангаш ооң ынак ажил-

ижи ол болу берген. Өзүп келгеш,
ыяап-ла малчын болур күзелдиг
чорааны-биле 1985 чылда Сүт-
Хөлдүн «Ишкин» совхозтун чылгы
малын кадарары-биле хүлээп

алган. Чылгычы болуру белем эвес
ажыл, аңаа кончук эрестиг, дидим,
быжыг тура-сорукут, ажил-ишчи
кижилер тааржыр. Александр бо-
дунуң шилип алган мергежилинге
сагыш-сеткилинден таарышкан,
ооң бердинген ынак херээ болу
берген. Чээрби бир чылдың дур-
гузунда ниитиниң малын кадарып
келгеш, ооң баш санын өстүрер,
уксаазын экижидер херекке ол
бодунуң биче эвес күш-ажылчы
салышкынын кириген. Маңаар
айттары ол өстүрүп, өөредип
турар, оларны республикага, ко-
жуунга болгаш өске-даа черлерге
болган маргылдааларга үргүлчү
кириштирип келген, маңаар
айттары доктаамал шаңналдыг
черлерни ээлеп турар. Алдан-
маадырларның тура халышкыны-
ның 120 чылынга тураскааткан
Оргу-Шөлге болган байырлалга
ооң аэды эртип келген, ынчан
«УАЗ-469» автомашина-биле ша-
наткан. Ооң күш-ажылын Чазак
бедии-биле үнелеп көргөш, «Тыва

Республиканың алдарлыг малчы-
ны» деп хундүлүг атты 2001 чылда
тывыскаан. Шаңнал-мактал чылгы-
чының тура-соруун улам көдүргөн.

Александр Дадар-оолович
500 ажыг чылгы малды эжи Орлан
Ооржак-биле кады кадарып,
ажаап турар. Бо ажил-агы чы-
лында малчын чүс баш төрүүр
беге онааштыр 100 кулунну менди
доруктуруп алгаш, чүгле «Ишкин»
күрүнениң каттышкан бүдүрүлгө-
зинге эвес, республикага эки
көргүзүлгү болган. Ол дээрге
чылгычының дүн-хүн чок кончук
чымыштыг ажылының түңнелинде
чедип алдыган. Малчынның эко-
номиканы хөгжүдеринге кириген
улуг үлүү болгаш хөй чылдарда ак
сеткилдиг ажылы дээш Тыва Рес-
публиканың Ордени-биле ТАР-
ның тургустунганының 85 чылы-
ның, Республика Хүнүнүн, «Наа-
дым-2006»-ның байырлалында
шаннаан. Күш-ажыл дээрге алдар,
мактал деп чүве ол-дур.

Дуржулгалыг малчын кыштаг-

лаашкына белеткелди шагда-ла
эгелээн. Ажил-агының төвүндөн
180 хире километр ырак Шом-
Шумга ол кыштаар, ында 2 муң
ажыг долгак сигенни сес ай
эгезинде-ле боду белеткеп алган,
ол дээрге 5 тонна хире сиген-дир.
Амгы үеде чазааның чанында
сиген белеткеп эгелээн. Маңаа мал
чеми белеткеп алырын ол чугулага
көөр чылгычы болду, чүге дээрге
белер маңаа төрүүр, ынчангаш
сиген эргежок чугула хереглети-
не бээр. Оон аңгыда малчын су-
ланы тарааш, мал чеминге херег-
лээр-биле белеткеп ап турар.
Малдың чайгы, күскү семиртилге-
зинче ол доктаамал сагышты са-
лып келген. Амгы үеде Хөр-Тай-
гада чайлаглап турар, малының
семиртилгези эки.

Бодунуң ажил-ижинге сагыш-
сеткилинден бердинген чылгычы
Александр Дадар-оолович Түлүш
мынчаар ажилдап турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Василий Балчий-оолдун тырт-
тырган чуруу.

Кажан? Каяа? Чүү?

Бюджет ажылдакчыларының шалаңчы өзер

РФ-тиң келир чылдың бюд-
жетиниң төлөвиринде бюджет
ажылдакчыларының ажил төле-
вирин келир чылдың сентябрь 1-
ден эгелеп 15 хууга өстүрери
көрдүнүп турар деп, РФ-тиң
Чазак Даргазының оралакчызы
А. Жуков дыңнаткан. Ооң-биле
чергелештир бо чылдың октябрь
1-ден эгелеп эмилеринин болгаш
культура ажилдакчыларының
ажыл төлөвирин 11 хууга
өстүрерин база сагындырган.

Ниитизи-биле ооң чугаазы-
биле алырга, Россияның Прези-
дентиниң Айыткалында сал-
дынган 2005 чылдан 2007 чылга
чедир боттуг ажил төлөвирин бир
бүдүн чартык катап өстүрер дээр
сорулгазын бюджеттин шийт-
пирлеп болур аргазы тургустун-
ган азы өскээр чугаалаарга,
бюджет ажилдакчыларының
ажыл төлөвири инфляцияны ажи-
п турар болу бээр. Келир чылын
пенсционерлерниң пенсиязы 20
хууга өзерин РФ-тиң Чазаның
Даргазының оралакчызы база
айткан.

Далай-Лама

Моолда келген

Бо хүннерде Ыдыктыг Башкы
14-кү Далай-Лама Моолда чедип
келген. Ооң ажил-чорудулгазы
Моолга 8 хүн уламчылаар. Ынчал-
за-даа Кыдат эрге-чагырганың
талазындан Ыдыктыг Башкының
даштыкы чурттарже аян-чоруун
холгаарлаар чамдык чедимче
чок чүүлдерни болдуруп турар
талазы-биле ооң ажил-чорудул-
газын дортту-биле чырытпайн

турар.

Далай-Ламаның чамдык лек-
циялары Улан-Баторда чурттуң эн
улуг хүрээзи «Гандан Тегченлинг»
хүрээзинге болур, Россиядан хөй
чүдүкчүлерин келгени-биле
холбаштыр ол лекцияларны орус
дылче очулдуруп. Эрткен суббо-
тада Тываның буддистеринин
делегациязы Моолче чорупкан.

Кинону тырттырары уламчылап турар

Якут чогаалчы Н. Лугиновтун
«Чингис-Хааның айыткалы-биле»
деп романының талазы-биле кино-
ну Тывада тырттырары уламчылап
турар. Ол дугайында делегей
чергелиг кино төлөвилелиниң пар-
лалга секретары Татьяна Руфова
дамчыткан. Ооң чугаалап турары-
биле алырга, кинону тырттырары
график езугаар ховуларда, эле-
зинниг ээн черлерде, арга-арыгда,
кулузунуг шынааларда чоруп
турар. Бурятиядан, Хакасиядан,
Моолдан, Кыдаттан артистер Кы-
зылда чедип келген. Оларның
аразында билдингир кыдат артист
Ту Мэн болгаш Голливудтун ар-
тистери Олег Тактаров, Тувшинхуу
Мухчая, Оргил Махаан, Хурматул-
ла Утяшев киржи турар.

«Тывазэкспо-2006»

Август 25-27-ниң хүннеринде
Көк-оол аттыг хөгжүм-шии теат-
рынга регионнар аразында үлет-
пүрнүң үшкү «Тывазэкспо-2006»
делгелге-ярмарказы болуп эртер.
Россияның болгаш даштыкы
бүдүрүкчүлерин тудуг материал-
дарының, амыдыралга ажыглаар
техниканың, үлетпүр бараанна-
рының, аш-чем аймааның, сук-
суннарның, идик-хеп аймааның
делгелгези болур.

Делгелге-ярмарканың ажы-

лының хемчээлинге ажил-агыжы
ужуражылгалар, керээлерни ча-
рары, киржикчилерниң аразынга
бараанны мөөнү-биле болгаш
үүрмектеп садар талазы-биле
конкурстар болуп эртер.

ХӨМҮР-ДАШ ӨРТЭЭ — 570 рубль

Немээн өртөккө үндүрүг чокка
2006 чылдың октябрь 1-ден эгелеп
бир тоннада ыңдыг апаар деп,
«Каа-Хем хөмүр-даш уургайы»
ААН 2005 чылдың декабрь 23-теги
№ 733 «Хөмүр-даштын өртээн
доктаадыр дугайында» доктаалы-
биле 2006 чылдың январь 15-тен
эгелеп бүгү-ле хереглечилерге
немээн өртөккө үндүрүг (НӨҮ)
чокка бир тонна хөмүр-даштын
өртээ — 570 рубль — болур деп
шиптирлеп каан. Тыва Респу-
бликаның Тарифтер талазы-биле
албаны (М.К. Анай-оол) Тыва Рес-
публиканың Прокуратуразына
ыңдыг дужаал күштүг болуп турар
хоойлужулуга дүжүр бе азы
дүшпөс бе дээрзин хынаарын
дилеп билдире кириген.

Тыва Республиканың Тариф-
тер талазы-биле албаны «Уургай-
ны» чурттагыч чонга садып турар
хөмүр-дажының өртээн Тыва Рес-
публиканың Чазаа таарыштырып-
өйлээр ужурулуг деп санап турар
болгаш «Каа-Хем хөмүр-даш уур-
гайы» ААН-ниң демги ол дужаа-
лында айткан ук чүүлүнге ха-
маарыштыр Тыва Республиканың
Прокуратуразындан удурланыш-
кын кылырын дилээн.

Чайгы үеде ол «Уургай» хө-
мүр-даш өртээн немээн өртөккө
үндүрүг чокка бир тоннада 450
рубль чедир чингеткен турганын
сагындыраалы. А 2006 чылдың
октябрь 1-ден эгелеп тоннада 570
рубль деп (НӨҮ чокка) катап-ла
«дартайты үрдүрүккөн».

Бистиң корр.

«ЧӨПШЭЭРЕП БЕРБЭЭН МЕН»

ИХЯ-ның медээзинге үндези-
лээш, МИЧ-лерге үнгөн чүүлдерге
хамаарыштыр меңээ хөй санныг
айтырыглар салып турар апарган,
Дус-Хөлге болган онза ондактыг
болушкуннарның кол маадыры
мен болу берген болдум (12.08.06-
дагы № 105 «ТП»), ынчангаш мону
медеглеп дыңнадыр бодадым:

1. Күрүне Думазының депута-
ды Ч.Ч.Д. Ондарның дузалакчызы,
мен, август эгезинде болган хай-
халаптыг болушкунга кандыг-даа
хамаарылга чок мен. Депутат боду
ол онзагай хөл дээш аажок сагы-
жы чогаар кижиге. Чогум-на ынчан-
гаш ол эрткен-даа, бо-даа чылын
шөлээм үезинде аңаа ажилдаа-
рымга чөпшээрешкен кижиге. Ооң
дузасы-биле бо-даа, ол-даа чылда
ийи катап ашталганы чоруткан,
орукту дескилээн, эштир черге
дуглаг-эрттирилгени кылган.

2. Хөлде 18 пансионат бар.
Оларның чүгле 4-ү профэвилел-
дерни болуп турар, а өске 14-ү
бот-тускайлаң күрүне, муниципалитет,
ведомство, хуу дыштанылга
черлери-дир. Профэвилелдерниң
дыштанылга баазазы амгы үеде
хөлде ээ болбайн турар, ол хому-
данчыг. Мынчап кээрде, «Дус-
Хөлдүн» дыштанылга баазазының

девискээринден аңгы черге
кандыг-бир хемчеглер эрттире-
ринге, ыңдыг бүрүн эргелерим чок
болгаш, кымга-даа чөпшээрел
бербээн мен. Чаңгыс-даа кижиге
хөй-ниити организацияларының
өмүнээзинден меңээ айтырыг
тургузуп келбээн.

3. Дус-Хөлге аныктар диско-
теказы эрттирер дугайында хоо-
райга көстүп келген чарлалдар ду-
гайын хөлге сургакчылап келген
милиция ажилдакчызын дамчыш-
тыр ИХЯ органның чогоур
өйүнде дыңнаткан мен, ооң-биле
кады Таңды кожунунуң чагырга-
зынга бодум медээлээн мен. Хөл-
ге хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун
хандырап немелде хемчеглерни,
медээни барымдаалап, ук бо-
лушкуннарның бүдүүзүндө олар
алган.

4. Болушкунну сайгарып тур-
ган чаңгыс-даа кижиге бөгүнге
чедир мээң-биле чугаалашпаан.

5. ТР-ниң Чазаның 2006 чыл-
дың август 11-де хуралында чалаа-
нының дугайын ооң эгелээниниң
соонда бир шак эрткенде билген
мен.

Профэвилелдерниң «Дус-
Хөл» дыштанылга бааза-
зының директору В.С.
ЧАНЗАН.

«Дорт шугумда» Өөредилге яамызының удуртукчулары

«Шын» солунуң редакциязы чаа өөредилге чылының эгезинде
«Өөредилге» национал төлөвилелдин республикада боттаныш-
кынының талазы-биле ТР-ниң өөредилге сайыдының оралакчылары
Анна Салчаковна Ооржак болгаш Уран-кыс Сергеевна Ондар-биле
номчукчуларның «дорт шугумун» эрттирер деп турар.

Айтырыгларны сентябрь 4-те 11.00 шактан 12.00 шакка
чедир 1-01-35 телефон дамчыштыр салып болур.

Хоорай хүнүнге уткуштур

Келир тайбың амыдыралдың хүртүзү

Кызыл хоорайның төп кезеэн – Арат шөлүн удавас кончуг чараш бир буддисти тускай павильон каастай бээр. Ортунда долгаар шажынчы улуг хүртүлүг чаглак бажыңны хуу сайгарлыкчылар Анатолий Карбыевич Монгуш биле Сергей Спиридонович Киноян оларның бригадалары тудар. Бо хүннерде Тываның хөгжүм-шии театрының мурнунда павильон турар девискээрни белеткеп, ооң таваан салыр черни казып эгелей берген.

Бо солун болгаш үезинде кылып эгелзэн төлевилелдин эгелекчилери Индияда сурагыг Гюдмед хүрээзинин лама-лары болгаш Тываның Камбы-лама эргелели деп чүвени бистиң солунууска ооң мурнунда бижээн бис. Кызыл хоорайның чагыргазы ону күзелдирең деп кезеэн, түннелинде найысылалдың төвүнге «Мани» хүртүнү тударының дугайында тускай шиитпирни хүлээп алган.

Тываның Камбы-лама эргелели (Джамбел Лодой хелиң) биле «Энерел» хөй-ниити болгаш культура фондузу (А.Ш.Бодур-Ооржак) тейлеп, идегеп турар. Тыва чоннун бир чүве кылыр дээнде демнин бо-ла тудар деп турар «Мани» хүртүнү чижээнден ап болур. Хүртүнү бодун Кызылга болгаш чамдык кожуун төптеринге тибет башкыларның сөөлгү ийи чылда тудуп турганы ыдыктыг

йырлаарына ылап-ла идегеп турар дээрзинге чигзинип турбас. Ону шынап-даа болза, чүнүң-даа мурнунда кызыл-чыларга, оларның сүлде дем-дээ, хей-аьды бедик чорзун дээш тудуп турар болгай.

Долгап тургаш тейлээр хүртүнүң бедии ийи метр, дооразы бир метр чартык, а ниити деңизи ийи тонна болур. Бо хире хемчээлдиг аар хүртүнүң дем-мирден өззэн Кызылда «Сардаана» бүдүрүлгеге кылдырткан. Бо хүннерде тибет башкылар хүртүнүң иштинге турар 100 миллион буян-кежик мантразын өзекти долгандыр ораап турар.

Хүртүнүң төлевилелин «Тыва хамааты тудуг» төлевилел бюрозунга ажылдап кылган.

Кол архитектору Михаил Киим-оолович Куулар. Тудугжуларның бригадири Анатолий Карбыевичинин чугаазы-биле алырга, олар амдыызында эки тура-биле ажылдап турарлар. Акш-төгерики кирип эгелзэрге, ажыл шапкынчыларын чугаалады. Оларга машина-техника-биле улуг дузаны «Коммуналчы» КУБ (директору А.Б.Ооржак), «Суг каналы» бүдүрүлгө чери (В.А.Фалалеев) бол-гаш Одаар чүүл сайгарар контора (А.Д. Ооржак) көргүзүп турар.

Делегейин бүгү буддисттеринге кайгамчык эки 2006 чылда, а таптыг-ла 2550 чыл бурунгаар Шакьямуни Будда бурган төрүттүнген, барып-барып Кызылдың төвүнде оруктар белдире черде тудуп турар Хүртү бүгү кижилерге чүгө экини сөннээр болзун! Бурган-ның буяны болгаш камгалалы-биле сайзыра-ла, Кызыл!

Юрий КӨК-ООЛ.
Василий БАЛЧИЙ-ООЛ-ДУҢ тырттырган чуруу.

«Мани» чүдүлгө хүртүзүнүң тудугжулары В.В.Думонян, А.О.Дорофеев, С.К.Кыргыс.

Шиитпирлээш, кылып эгелзэни ол-дур. Чүгө Бурган өршээп, ооң тудуу саадай-ла бербес болза, а ыңчап болурун айылы бар. Чүгө дие, тейлээшкин хүртүзүн чоннун өргүл акшазына тударын көргөн. Ыңчалза-даа тыва чонувус мурнунда чылдарда ышкаш, боттарының харысалгалыг болгаш медреселдиг чоруун көргүзүп, хуулгаазын күштүг «Мани» чүдүлгө хүртүнүң ниити тудуунга херек акша-хөреңгини сеткилин ханызындан кыска үеде өргүүр боор дээрзинге

мандалаларга тыва чоннун өргүл акшалары-биле Индияга тускай чагыг езугаар уран дарганнарга шуткуп кылдырткан чүве-дир. Ыңчап кээрге, чоннун сеткилинден өргүлдери Тывага, ооң иштинде Кызылга буян-кежик кылдыр эглип келгени ол-дур.

Кызылдың чагыргазы бо хүртү оңу тудуп дооскаш, ыдыктаан соонда, хоорайның хайымын девискээринге бичии-даа болза тайбың чорукту бодарадырынга, аас-кежикти болгаш тодуг-догаа амыдыралды ха-

Удуртукчу-биле интервью

Чагырга даргазының ажылы чымыштыг, амгы берге үеде тус черниң чонунун социал-экономика хөгжүл-дизиниң салым-чолун шиитпирлээр, кончуг берге боорун кижиле бүрүзү билеп турар. Ак-Довурак хоорайга ийи дугаар чоннун бүзүрелин ап, соңгудуп келген, муниципалдыг удуртулганың хоочуну Владимир Сагаанович Монгуштан ажыл-ижиниң дугайында чугаалап бээрин диледим:

— Чагырга даргазының хүлээлгезин күүседире амыр эвес болгаш хүн бүрүнүң уйгу-дыш чок хөдөлүшкүннери-биле санажыр анаар. Мен чүгө ажылдап келген чылдарымда уттундурбас кылдыр артып калган кылдыгын ажылдарымның чамдыызынга доктаап боор мен. ССРЭ дүшкенин соонда «Тыва даг-дүгү» комбинатының бүдүрүлгези буурап каарга, кол специалистерден эгелзээш, инженер-техниктиг ажылдакчылар, хоорайның орус чону ажыл чок арткылааш, сонгаар көжүп чоруу баргылаан соонда, хос, куруг бажыңнар, ниитиниң чөмөнчилге черлери, садыглар, складтар, хөй каът бажыңнарда квартиралардан эгелзээш, куруг калгылаан ээн-зиргей черлер көвүдөп, сагыш-сеткил хоозуралы болуп арткылааны ам-даа уттундурбаан.

Хоорайның чылыдылга төвүнге (ЧЭТ) болгулаан озал-ондак бисти дүвүредип турган. Хоорайны канчап камгалап арттырып алыры дээш дүн-хүн чок ажылдап турдувус. ТР-ниң Чазак-биле демнежиңи ажылдап тургаш, хоорайны камгалап арттырып алганымыска ам-даа өөрүп чоруур мен.

Ол үеде хоозуралга таварышкан комбинаттын тудугларыныче улуг кичээнге ийи салып турдум. Уптеттинип бар чыткан комбинаттын профилакторийи турган үш каът бажыңны кыска үе иштинде капитал септелгени кылып дооскаш, бүгү дериг-херекселдерни эккээп салып, чанынга чылыг гаражты тудуп алдымыс. Амгы үеде хоорайда эң-не көскү, арыг-сигил албан чери апарганынга канчап өөрүвес боор. Ээн

калгылаан ниитиниң чөмөнчилге черлерин, садыг шөлдерин шыгыглыг рыноктарже шилчиттис. Сөөлүңде онза-чараш каасталгалыг барыын кожууннарның барык-санчыг саарылга төптөри апаргылааны бистиң чоргааралымыс.

Хоорайда коммунал ажыл-агыйының директору Раиса Дакаева Шагааланның кызымак ажылын демдеглес аргам чок. Шагаан-Арыгже көжүрүпкен шыңгы хевириниң эдиң чазар лагериниң каапкан бажыңнарын ээлеп, камгалап арттырып-шаан, хоорайның бажыңнарын одалга системанын чаартып доозуп, хоорай чаагайжыдылгазынга бодунун төлөптүг үлүг-хуузу кирип чоруур.

Ээн кагдынган хөй каът бажыңнарда квартиралар эгелзетинген. Ниити чуртталга бажыңнарын даштын чугайлап, одалга системаларын солуп каапкан. Тудугжулар суурунга эрги клуб турган черде ээн өрзэл-

дерни ажылгалга киригеш, чурттакчы чонга ачы-дуза чедирер ыяштан кылыглар кылыр мастерскаяны ажыттымыс. Трикотаж фабриказының ажылы сайгарлыкчыларның адааннажылгазынга бергедеп турза-даа, шыырак специалистерни чалап эккээп, бут кырынга тургузарын көрүп тур бис.

Республика чергелин инвалид уруглар-ның 6-гы хевириниң школа-интернат-ына кончуг нарын дерилгелерни тургузуп, өөренип, чурттаар черлерин ооң негелделерин езугаар кылып доостувус. Инвалид уруглар-ның тускай программалыг өөрөдөлгезин организаптап, кадыын эмнептишаан, келир үеде уругларның шаа-биле кылып болур ажылдарына чаңкытырар сорулгалыг ажылдап турар. Школа-интернаттын директору Айланмаа Сергеевнаның коллективи дораан хоорайның хөй-ниити ажылдарының идепкейлиг кижикчилери апарганнар.

База бир чедип алган чедишкенивис, улуг сандараашкын соонда ара кагдынган №4 школы Чазак-биле демнежиңи ажылдап тургаш үениң негелдизинге дүүшкен дериг-херекселдерлиг, делгем спорт залдыг кылдыр ажылгалга киригенивис болур. Школанын директору хоочун башкы, хөй шаңналдарың эдилекчизи Зоя Сагдыевна Дүктен-оол школа тудуунга үлүг-хуузу кирип-шаан, амгы үеде өөреникчилериниң сонугалдарының айы-биле онза чаартылгаларны кылып тургаш, республикада билдингир школаларның бирээзинге эккелгени таварылга эвес.

Хоорайның 40 чыл болган юбилейин демдеглээнивис улуг болушкун болуп арткан. Ол юбилейни ажылдап, хоорайысты шынарлыг кылдыр чаагайжыдып алдымыс. Байырлалга эки белеткенгенивистен Россияның хоорайларындан чаладып келген аалчыларының сеткилин хомудатпаан бис. Сандараашкын соонда болган озал-ондактан хоорайысты камгалап арттырып, ам ооң арны чаарттынып, сайзы-

рап орат. Чурттакчы чоннун хей-аьды көдүрлүп, келир үеде бүзүрели быжыккан.

Кагдынган хлеб заводун акционер ниитил кылдыр эде тургузуптарымыска хоорайның болгаш Барыын-Хемчик кожуунун чурттакчы чонун хлеб болгаш булочкалар-биле хандырып турар бүдүрүлгө болуп, ажылчын олуттарны немей тургускан. Хоорайның телефон харылзаазының эргижирзэн дериг-херекселдерин долузу-биле солааш, харылзааны база экижидип алдымыс. Бодамчалыг, сүмележиңи тургаш удуртукчу кадрларны таарыштыр тургузуп алганымыс чедимчелиг болган деп санаар мен—деп, Владимир Сагаанович чугаалап олурду.

— Ам мурнуңарда салдынып турар сорулгаларга кысказы-биле доктаап көрүңерем.

— Өнчүнүң бүгү хевириниң удуртукчуларына, чонумга, бөдүүн иштиң кижилеринге даянып тургаш, чаа салдынып турар мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерни амыдыралга боттандырап улуг сорулгалы дүргедидиривиске бүзүрелим улуг. Магалыг чүве кайда боор. Четпестеривис, чедир кылдырмаан ажылдарымыс көвей. Ону чайладырының оруктарын тып, бот-башкарып ажылдаар ужурлуг бис—деп чугаазын доосту.

Владимир Сагаанович студент чылдарындан эгелзээш, удуртукчу ажылдарга салым-чаянны илереп, хөй-ниити ажылдарына идепкейлиг кижип чораан. Хоорайга болуп эртип турар улуг байырлар-дарың болгаш маргылдааларның кол-ла удуртукчу боду болуп турар. 2005 чылда ону республиканың бүгү муниципалдыг тургузулгаларының эвилелин даргазынга сонгааны таварылга эвес. Ооң улуг харысалгалыг ажылынга чедишкенин күзөп каалыңар.

Кожай-оол ХОВАЛЫГ.

Ак-Довурак хоорай.

Политиктиг партияларда

ПАРЛАЛГА ТӨВҮ АЖЫТТЫНГАН

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада девискээр салбырының парлалга төвү Тыва Республиканың Чазак-биле мергежили болгаш билин бедидер институтунга август 22-де байырлыг байдалга ажыттыгын.

Чаа ажыттыгын парлалга төвүңе бо чылдың август 11-ден 19-ка чедир Тываның эң-не бедик даа Мөңгүн-Тайганың шыпшык бажынче үнүп чораан политиктиг турисчи походтун кижикчилери «Политзавод» төлевилелдин тиелекчилери-биле парлалга конференциязын эрттирген. Бо политиктиг турисчи походка Россия Федерациязының 11 девискээринден келген 16 аныяк гвардейжи кижип чораан, оларның аразында Тывага «Политзавод» төлевилелин тиелекчилери Тамир Дан-Сюрюн биле Азиана Донгак бар.

Турисчи походтун кижикчилериниң хөй нуруузу бедик дагже үнер арга-дуржулгазы чок, бир дугаар кижип турар-даа болза, Мөңгүн-Тайганың шак бурузунде өскерлип турар агаар-бойдузунга таваржып, хатка хадыдып, часка, харга чагдырып, изиг хүнге изиргенип, кадыр-бертке таваржып чорааш, Мөңгүн-Тайганың шыпшык бажынга үнгөш, боттарының сорулгазын чедишкенин күүсеткеннер. Россияның аныяктары чүгө политиктиг бедиктерни чедип алырынга белен эвес, дагларның, сыннарның бедиктерин шигээдиң алыр херекке беленин амыдыралга көргүскеннер.

Турисчи поход дугайында документалдыг фильмин Москвадан келген режиссер Алексей Радовтун удуртулгазы-биле операторлар тырттырган.

Журналистер политиктиг турисчи походтун кижикчилеринден хөй саныг айтырыгларны салган, оларга тодаргай, билдингир харыларны аныяк гвардейжилер берген. Владивостоктан, Петрозаводскиден, Новгородтан, Калининградтан, Астраханьдан, Москвадан болгаш өске-даа девискээрлерден келген аныяктар Тываның кайгамчыктыг чараш бойдузун кончуг сонугаан, чурттакчы чонунун ажылы, амыдыралы, чаңчылдары, езулалдары, культуразы, республиканың социал экономиказының хөгжүлдизи-биле танышкан. Оларның сагыш-сеткилинде Тыва дугайында уттундурбас эки сактыышкыннар арткан.

Бо турпоход Россияның янзы-бүрү булуңнарындан келген аныяктарның найыралын быжыгларынга, бир демниг кады ажылдажылгазын калбар-тырынга салдарны чедирер.

Бистиң корр.

ЧУРУКТА: парлалга конференция-зының үезинде.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

Национал төлөвилелди амыдыралга

ӨГ-БҮЛЕНИНҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң «Россияның хамаатыларынга таарымчалыг болгаш чаагайжыттыг чурттаар оран-сава» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелди амыдырал кырынга боттандырынга, хамаатыларның боттарының хөрөңгизи-биле хуу чуртталга бажыңнарын туу кол черни ээлээр сорулганы салып турар болгай. Хуу чуртталга бажыңын тудар күзелдиг хамаатыларга деткимче-дузаны көргүзөр талазы-биле тус черниң бот-башкарылга органнарындан тодаргай хемчеглерни апарудуп эгелээн.

М.Кийим-оолович ажилдаар өрээли.

Сөөлгү чылдарда Кызыл хоорайда болгаш кожуннарда хуу чуртталга бажыңнарын тууглары калбарган. Ында кандыг-даа бажыңнары тудуп турар кижилер бар. Мен бо чүүлүмге чижек кылдыр Кызыл хоорайның Дружба кудумчунда Михаил Кийим-оолович биле Наталья Кончаевна Кууларларның боттарының хуузуна тудуп алган бажыңын чижек кылдыр кирип көрөй.

Михаил Кийим-оолович бистиң республикада ховар дээр салым-чаянныг архитекторларның бирээзи. Оң республиканың социал-экономика хөгжүлдезинге болгаш чаартылгазынга кириген үлүг-хуузу база республиканың Чазак бажыңының баарында фонтанны чогадып тургусканы дээр аңаа Тыва Республиканың күрүнө шаңалын тывысканы таварылга эвес болгай. Оң өске-даа кылган чогадыкчы ажилдарында доктаавайн бодунуң төлөвилели-биле тудуп кылган бажыңыга доктаап көрөй.

Алыс боду инженер-архитектор кижик болгаш ийи каът коттедж бажыңның төлөвилелин боду ажилдап кылгаш бо үениң интеллигент кижиниң чурттаарына болгаш ажилдаарына бүгү талазы-биле таарымчалыг кылдыр тудуп кылганын магадап турдус. Бажыңның ийи чуртталга шөлү 240 дөрбелчин метр, 7 өрээлдиг, бир улуг зал, кухня, 2 ванна, туалет — 2, сауна, бассейн, чылыг гараж, погреб болгаш 40 дөрбелчин метр шөлдүг теплицалыг. Чаңгыс сауна безин 72 дөрбелчин метр шөлдү ээлеп турар. Бажыңның

иити тургузуун тодаргайлап көргүзүргө мындыг.

Бо ийи каът коттедж бажыңның тудуп кылырда чик өртектег болуру-биле тус черниң материалдарын ажылгаан. Бажыңның бодун ыяш-биле кылгаш, даштын туйбу-биле салып үндүргөн. Чуртталга бажыңын ынчаар кылып алырга дыка чылыг болуру билдингир. Бажыңның ийи дерип кылырында дыка нарын материалдарны ажылгаан болду. Бажыңның ийи, дашты-биле таныжып чоруп тургаш Михаил Кийим-ооловичтен «бо хире улуг бажыңны каш чыл иштинде тудуп келдиң, өртек-үне-зи кайы хире боор-дур, чүге бергедедиң» — деп, сонургап айтырдым.

Бажыңны ийи чыл иштинде тудуп келгеш, чоокта чаа көжүп кирген болдулар. Оң ийи чарыгдалы 5 млн. рубль хире чеде берген дээр. Ол барык бажыңның ийи өртөз болуп турары ол-дыр ийи. Үш катап банкыдан 500 муң рубльдин чээрлигин алган, ам-даа банкыда төлээр өрөвис бар дээр улус болду. — Эң-не бергедээр айты-

ажылдаар кабинетин сонургап көрдүс. Бистиң чеде берген үеисте ажилдаар кабинетинде Кызылдың аэропорттан хоорайже кирип кээр долгандырыг орукка турар «Ава-Тыва» деп монументалдыг скульптураны кылып доозуп олур. Оң чанында Кызыл хоорайның арат шөлүгө тургузар деп турар улуг «Мани» кеңгирезиниң (долгаар барабанны) төлөвилелин кылып каанын көрдүс. Михаил Кийим-ооловичиниң ажилдаар кабинетин сарыг шажыңның езу-чурумунга дүүштүр дерип кылып каанын, ол езулалды бодунуң сагып билирин магадап ордус. Кижиниң ажил-ижи, амыдыралы бурган чыалгазындан боттанган болганда, ылаңгыя чогадыкчы ажилдың кижилери ону үнелеп-даа, хүндүлөп-даа билер боор чүве-дир ийи.

Михаил Кийим-ооловичиниң өөнүң ийи Наталья Кончаевна республикада билдингир сайгарлыкчыларның бирээзи. Алыс боду садыг талазы-биле тускай эртемниг кижик болгаш чурт рынок экономиказынче шилчип кирип эгелээнде-ле сайгарлыкчы ажил-чорудулгазын эгелээн, Кызыл хоорайда турум, быжыгып ажилдай берген сайгарлыкчыларның бирээзи деп болур. Ол боду хуузуна «Чога» деп садыгның, «Кызыл» ресторанының ээзи болушаан, хууда дузалал ажил-агы-йын тудуп, ажил чок берге үеде дыка хөй кижилерге ажилчин олутту тургузуп, буянын чедирип чоруур кижилерниң бирээзи. Ол республиканың сайгарлыкчылар конкурзунага чаңгыс эвес удаа киржи, шаңнал-макталдыг чер-

рыым хөлезилеп апарган тудугжуларымның мергежили чавыс болур. Борта армяннар, кыргыстар, тывалар-даа ажилдап турдулар. Бир эвес тудугжуларның мергежили бедик деңгелге турган болза, тудугнуң хуусаазы ийи-даа чыл чедир узавас, оң шынары моон-даа эки турар ужурулг. Боду архитектор-даа кижик болзумза, тудугну, дыка нарын кылдыр төлөвилелин-даа кылбадым. Чүге дээрге, тус черниң тудуг материалын ажылгаар болганда, орта дүүштүр кылган чүве — деп, Михаил Кийим-оолович бажыңның ийи көргүзүп, чүңү канчаар кылганын биске тайылбырлап чугаалап турду.

Улуг залды, кухняны чугаалаваска бажыңның ийи 7 өрээл деп үстүнде база айткан болгай мен. Ону шуптузун төлөвилел езугаар таарыштыр кылып каан болду. Алыс боду архитектор, кезээде чогадыкчы ажилда ажилдап чоруур кижик болгаш оон

лерни апарган. Янзы-бүрү марфоннарга, маргылдааларга, өске-даа социал адырның хемчеглеринге чеже-даа катап деткичилеп бодунуң дузазын чедирген.

Олар чеже-даа чээрли ап турган болза, бо хире улуг бажыңны тудуп алырынга Наталья Кончаевнаның кириген үлүг-хуузу эвээш эвес дээрзи билдингир. Өг-бүлениң арны херээжен кижиден көстүр деп чонуну чугаалажыры таварылга эвес-ле болгай. Ол дугайында Михаил Кийим-оолович база чугаалап орду.

Бо өг-бүлениң бир онзагай талазы олар республиканың политиктиг амыдыралының тудуш кижикчилери деп болур. Михаил Кийим-оолович ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Тожу кожундан депутат, Наталья Кончаевна ТР-ниң Улуг Хуралының Төлөлекчилер палатазының Өвүрүнүң Хандагайтыдан депутат болуп турар. Кайызы-даа кезээде чон-биле ужуражып,

Бажыңның даштыкы хевир.

оларның амыдырал-чуртталгазын сонургап, чон аразында чоруур кижилер деп билдим. Бо берге үеде кожунунуң, чурттакчылыг суурларның мурнунда тургустунуп турар айтырыглардан аңгыда, чаңгыс соңгукчуңуң безин тургузуп келир айтырыгын харылап азы күүседип бээринге безин бергедээшкннер тургустунуп келир таварылгалар турар деп чугаалап турдулар.

Михаил Кийим-оолович — республикада арга-дуржулгалыг удурткучуларның бирээзи. Экономиктиг кризистинг кончуг берге чылдарында Тожу кожунунуң чагырга даргазынга ийи соңгудад чонунуң бүзүрелин ап, сес чыл удуртуп келгеш, кожунунуң социал-экономика хөгжүлдезинге төлөпиг үлүг-хуузу кириген. Оң эгелекчи саналы-биле кылып эгелээн Тожу кожунуң-биле дорттап аргыжар Бояровка — Тоора-Хем аразында автооруктуң тудуу шапкынчып, доостуру чоокшулап орар. Кажан ТР-ниң Хоойлужудулга палатазының депутатынга соңгудуп республиканың политиктиг амыдыралынче шымнып киргеш чамдык депутаттар ышкаш болур-болбас айтырыглар көдүрүп, республикага турум эвес байдалды тургузар сорулгалыг депутаттар бөлүүнү каттышпайн, бодунуң политик кылдыр бадыткаан, каш-ла санныг депутаттарның бирээзи.

Оң чаа бажыңыга шайлап орташ, чугаавыс ам Улуг Хуралдың соңгудаларынче угланы берген. Тывага баштайгы болуп эрткен Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң бир дугаар эрттирген чижилгелиг соңгудаларындан бээр депутаттап келген, республикада арга-дуржулгалыг политиктерниң бирээзи деп билер кижик мен. Ам болур Улуг Хуралдың дугайында соңгудалар хоойлузунага хамаарыштыр бодунуң бодалын чугаалап бээр Михаил Кийим-ооловичтен диледим:

— Улуг Хуралдың кайы-даа палаталарының дугайында соңгудалар хоойлузу бодунуң хуумда деткир мен. Ылаңгыя ТР-ниң Хоойлужудулга палатазының депутаттар соңгудаларын ийи чарганы азы өскээр чугаалаарга, 16 олутту политиктиг партияларга, 16 олутту чаңгыс мандаттыг округтарга бергени чөптүг. Бир талазында хамааты кижик бодунуң мөзү-шынары-биле азы политиктиг туружу-биле кандыг-даа партияның кижигүнүгө кирбейн барып болур. Ындыг кижиниң Конституция езугаар соңгудар болгаш соңгуур эргезин холгаарлавайн турар. Ынчангаш чаңгыс мандаттыг округтарны тургусканы кончуг шын. Бо округтарга чонунуң төлөпиг оолдар, кыстары депшидер дээрзи билдингир.

Политиктиг партияларга хамаарыштыр чүңү чугаалап болуру дээрге, бир талазында ол сайзыраңгай күрүнелерниң арга-дуржулгазындан келген болгаш бодун бадыткаан деп болур. Сөөлгү чылдарда Россия-даа, бистиң республикада-даа соңгудалар болур дей бээр хөй-ле шуулгазын үндүрүп чоруур политиктиг партиялар, шимчээшкннер көвүдээр болгай. Мону чурумчударына дүүштүр политиктиг партияларның соңгудаларына киржир эргезин хоойлу езугаар кончуг шыңгыы тургусканын чөптүг деп бодаар мен. Бистиң республикага мээр бодап турарым-биле алырга, ону даап чугаалаары берге, ынчалза-даа үш хире

партия соңгудаларга киржир боор. Амгы үениң байдалы-биле алып болза, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партия хөй олутту алыры билдингир. Ындыг-даа болза соңгудаларга чедир ам-даа үе бар-ла болгай.

— Ам болур Улуг Хуралдың соңгудаларына кандидатураңар салыр силер бе, Михаил Кийим-оолович?

— Салыр мен. Ону ам чажырып канчаар боор, соңгудалар база чоокшулап келген болгай. Би-Хемниң чаңгыс мандаттыг округуна ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутатынга кандидатурамны салырын бодап тур мен. Чүге чаңгыс мандаттыг округту шилип алдың деп соңгукчулар менден айтырар чадавас. Кандыг-даа деңгелдин депутатынга үнелди, бүзүрелди соңгукчулар бээр болгай, ынчангаш бодунуң кандидатурамны чаңгыс мандаттыг округка салып чыдар чылдагамын ол. Ам болур соңгудаларга соңгукчулар идеп-кейлиг киржи, депшидип турар депутаттарга шын шиллигени кылырын күзээр-дир мен.

Михаил Кийим-ооловичиниң чаа тудуп алган бажыңын номчулурларга сонургадып бижип орташ, оң политиктиг ажил-чорудулгазынче кире бергенин таварылга эвес. Кижиниң иштиги мөзү-шынары турум болган тудум, амыдыралдың кандыг-даа деңгелинге ол бодунуң туружун салбас дээрзин мен үстүнде чүүлдеримде демдегледим. Ол боду чеже-даа чай чок депутат ажил-хүлээлгезин күүседип чоруур болза, архитектор кижик болгаш республиканың чаартылгазынга, хөгжүлдезинге төлөпиг үлүг-хуузу кирип, бодунуң амыдыралынче, өг-бүлөзин-

Шуна, чунар-бажың.

че база-ла улуг кичээңгей салып чоруунуң демдегел каары чугула.

РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң «Россияның хамаатыларынга таарымчалыг болгаш чаагайжыттыг чурттаар оран-сава» национал төлөвилелди амыдыралга боттандырылган чурттакчы чонунуң хууда акша-хөрөңгизи-биле чурттаар оран-сава тударына улуг кичээңгей салып турар болгай. Борта хамаарыштыр Михаил Кийим-ооловичиниң бодунуң төлөвилели-биле хуузуна тудуп алган бажыңын бир кижек кылдыр кирип турарым таварылга эвес. Кызыл хоорайда хуузуна тудуп турар бажыңнар-ла көвей, ынчалза-даа бо бажың бүгү талазы-биле кылдынганы бедик шынары болуп турарына, өске кижилерге үлегер-кижек болу бээр чадавас дээр чырыдып турарым ол.

Сергей ХЕРТЕК.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

Бажыңның улуг залы.

УЛУСЧУ ЧАЗАККА - УЛУСТУҢ БҮЗҮРЕЛИ

Чазактың ажылын шүгүмчүлээр кижиле хөй болдур ийин. Ынчалза-даа, солун чүве чүл дизе, 2005 чылдың март айдан эгелеп Россияда база бир тускайлаң Чазак бар чүве-дир. Ол дээрге бодунуң саналдарын чүгле Ак бажыңга эвес, а Россияның хамааты кижиле бүрүзүңге чедирер дээш улуг күженишкин-нерни кылып турар Улусчу Чазак-тыр. Улусчу Чазактың даргазы **Геннадий Юрьевич СЕМИГИН**-биле интервьюну парладывыс.

— **Геннадий Юрьевич, Улусчу Чазактың ниити көрүүшкүнү Ак бажыңда саадап орап Фрадковтуң Чазаның көрүүшкүнүндөн канчаар ылгалып турарыл?**

— Элдеп чүве, бир-бир бодаарга, Фрадковтуң Чазаны Улуг Россия күрүнениң ажил-чорудулгазын башкарып турар орган эвес, а кандыг-бир компьютер оюну ойнап турар ойнакчылар-биле демей-дир. Оларны-биле алыр болза, чуртта кижилерниң бай-шыраа дээрке кедерээн, кадык камгалалы, өөредилге дээш, карманындан акшаны уштуксаар, төлевирлиг оруктар-биле халдыксаар, бажың-балгатты боттары-ла тудуп алыксаар.

Бүгү-ле боттук эргелерни ээлеп тургуже, бистиң Чазавыс бюрократчы көрүштүг болуп, херек кырында бир-ле агаарда хейден бүткен (виртуалдыг) Россияны удуртуп турар. Россияда бөдүүн кижилерниң бүзүрели, ынаныжы, берге айтырылганы оларның программасында чок. Мону бир талазында мынчаар база тайылбырлап болур. Чазак боду шагдала виртуалдыг делегейде чурттап турар деп болур. Дүжүмтеттеривис, шоолуг-ла эвес шалыңныг хирезинде, бир көөргө найысылалдың төвүндө квартираны, Рублевкада бажыңны ийикпе азы харын-даа Чер ортузу далайның кыдыында вилланы-даа садып апкан болур.

Ынчалза-даа Россияда база бир Чазак тургустунган. Улустуң Чазаны. Чуртту углап-башкарынга бо Чазактың боттук бырашынээзиниң чогу-ла шын. Ынчалза-даа бо Чазак езулуг-ла Россияның чону канчаар чурттап турарыл, ооң амгы болгаш келир үеде байдалы кандыгыл деп чүвени билип турар. А бөдүүн кижилер каш көпөөкти ап турар-даа болза, оларның ачызында библиотекарлар, музейлер, театрлар, клубтар ажилдап турар, квартира чок шериг офицерлери чуртту камгалавышаан. «Нефть хооразың» долганган хөрөңгитеннерден ангы Россияның бөдүүн хамаатылары күрүнеге барык халас чыгыы ажилдавышаан. Эрге-чагырга ону эскербейн-даа турар.

— **Улусчу Чазакты тургусканының ажыы чүл?**

— Төөгүдө мындыг хевирлиг кижектер хөй.

Немец экономист Людвиг Эрхард гитлержи Германияның буураарының ушчок мурнуйда-ла чуртту эде тургузарының тодаргай планын ажилдап кылган турган. Ол план чок турган болза, дайын соонда Германия ындыг дүрген хоозуралды алып, сайзырай бээри берге-ле турган боор.

Улусчу Чазакты мен аарыг кижиниң чанында дежурныйлап, пациентиниң кадык байдалын хайгаарап олурар эмчиге демейлээр мен. Аарыг кедерээр болза, ол эмчи дораан-на эң күштүг эмнээшкенин эгелээринге белең. Улусчу Чазак улуг кичээңгейни регионнарже угландырып турар. Мен барык-ла бүгү регионнарже ажилчын аян-чоруктарны кылдым. Ынчангаш Улусчу Чазактың хуралдарына регионнарның сайзыралының дугайында айтырылганы доктаамал сайгарып турар бис.

— **Фрадковтуң Чазаның ажил-чорудулгазында чүү силерге таарышпайн турарыл?**

— Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, Россияның инфраструктурасынче,

кадык камгалалынче, улус өөредилгезинче салыышкыннар дээрке-ле – чурттуң байлаан улгаттырып турары ол-дур. Ынчангаш Улусчу Чазак Россияның Стабилизация фондузун, алдын курлавырларын инвестицияларга ажылгаарының Программасын ажилдап кылган.

Чурттуң үлетпүр адырынче, көдээ ажил-агыынче, социал адырже, культураже узун хуусаалыг акша салыышкыннары инфляцияга салдар чок болур уjurлуг.

— **Чурттуң бойдузунуң байлаа кымга хамааржырыл?**

— Россияның чонунга болбайн канчаар. Ынчангаш күрүне ол байлакты чүгле чоннуң эрге-ажыынче угландырап уjurлуг. А бөгүн ол байлактың ачызында чуртта чыглы берген акша-хөрөңгини анаа-ла шыгжап чыдары дээрке-ле политиктиг, социалдыг болгаш экономиктиг частырыг-дыр.

1 триллион 350 миллиард акшаны бистер регионнарның экономиктиг төлөвилелдеринче угландырамын саналдап турар бис. Ол-ла хирени социал инфраструктураның чаартылгазынче, тускай социалдыг төлө-вирлерже чарыгдаар. Мындыг чарыгдалдарны кылырга безин чурттуң стратегтиг курлавырынга эвээш эвес, а тодаргайлаарга, 4 триллион 254 миллиард рубль артып калыр-дыр. Улусчу Чазактың саналы-биле ол стратегтиг курлавырлар чурт иштинге артып, бүдүрүлгө черлеринге, регионнарга саң-хөө талазы-биле дузалап, оларның даштыкыдан хамчыктыг чээли албазынга өнөмчелиг болур уjurлуг. Чаңгыс сөс-биле, Россияның бүгү байлаа өске кандыг-даа чурттарның хөгжүлдизинге эвес, а чүгө Россияның кризистен уштунарынга, ооң улам ыңай сайзыраарынга дузалаар уjurлуг.

— **А амгы Чазактың саң-хөө политиказының дугайында чүнү чугаалап болур силер?**

— Россия алдын курлавырларының талазы-биле делегейинде үшкү черже үнө берген турда безин, амгы Чазак ол эмге-хаяжак акша-хөрөңгини канчаар ажылгаарының программасы чок деп холун чаңгап турар-дыр. Чонну гиперинфляция-биле

коргудуп турар. Ооң мурнунда чуртта акша-хөрөңги чок деп чонну коргудуп турган болза, ам хөй акша-биле чонну коргуда берген. Чүү-даа чүве – улуг девискээрлер-даа, байлак бойдус курлавырлары-даа, чоннуң эвээш санныы-даа – оларга шитпирлеттинмес айтырылгакче шилчий бээр. Бодаарга, бойдус байлаа эвээш, бичии девискээрлиг эмге-хаяжак көвей чон оларга эки-даа ышкаш.

Конституция езугаар бүгү чонга хамааржыр курлавырларны боттарынга ажылгаайн, кайда-чүде даштыкы чурттарның экономиказын деткири кайгамчык.

Чижээлээрге, 2005 чылда Россия АКШ-тың экономиказынче 76 млрд. долларны угландырган. А 2006 чылдың төңчүзүндө 70 млрд. доллар чеде бээр Стабилизация фондузу 14 даштыкы күрүнениң облигациязынче шилчий бээр уjurлуг. Ол салыышкыннары ойнап алыр уjurлуг хуузу бо хүнде бистиң бүдүрүлгелеривистиң ап турары даштыкы чээли-лерниң хуузуңга безин четпес болуп турар.

— **А даштыкы чурттарга өрелеривисти хуусаа бетинде төлөп турарывысты чүү деп бодаар силер?**

— Ол хамаанчок бистер төлөп шыдаар күрүнелерден алыр уjurлуг өрөвисти безин албайн турар бис. Сөөлгү чылдарда Моолдун, Вьетнамның 40 млрд. ажыг доллар өрезин үндүр бижидивис. Алдын курлавырлары даштыкы өрезинден каш катап улуг Эфиопияда өрөвисти безин албайн турар бис. Чоокта чаа Иракта өрени үндүр бижир бис деп байырлыг байдалга чарладывыс. А нефть-биле байлак Ирактың бай-шыдалын кым-даа билер болгай.

Бистиң чуртувуста дыка хөй кижилер Моолда, Вьетнамда азы доо-ла Эфиопияда чурттакчылардан дора байдалда амыдырап орап болдурлар эвеспе.

1992 чылда Ажаалга банкызынга хамаатыларның чыгылып чыткан совет 320 млрд. рубль түңнүг өңчүзү ажыы-биле чугаалаарга, өрттенип калган болгай. 2007 чылда ол акшаның чүгө 1-1 муң рубльди 50 чылдарда төрүттүнген хамаатыларга эгидип бээр деп турар. Мындыг саң-хөө политиказы-биле чөпшээрэжи болур бе? Улусчу Чазак хамаатыларның бөгүңү аас-кежи, чаагай амыдыралы бирги черде турар уjurлуг деп санап турар. Кижилерде өрелерни дүрген эгидер уjurлуг бис.

Дараазында эң-не дүвүренчиг айтырылганың бирээзи – демография айтырыы.

— **Россияның Чазаны бо айтырыгны холга ап, чаш кижилерниң төрүтүнерин көвүдедири-биле хемчеглерни алган бис деп турар ышкыжык?**

— Кижилерниң саны эвээш дээр болза мындыг айтырыгдан салылыңар. Чүнү кылыр дээрке кижилер эвээш болуп турарылыңар? Бир эвес амгы Чазак өске экономиканы сайзыратпайн турар-ла болгай.

Россияда бөгүңү байдал кандыгыл? Ажаалда чок назы четпээннер бир миллион хире (чамдык шинчилээшкенин-биле оларның саны үстүкүзүндө беш катап улуг), чүс-чүс муң школаже барбайн турар уруглар, ийи миллион алкоголиктер, оларның 60 муң хирези – назы четпээннер. Дөрт миллион «бомжтар», бирээ чартык миллион наркоманнар, 10 миллион хире херектеннер (сөөлгү 10 чылда 10 миллион россияжилер кара-бажың таварып эрткеннер). 600 муң ажыг чаштар уруглар бажыңнарында кижизиттирип турар. Статистика езугаар оларның чүгө 10 хуузу боттук амыдыралче эглип келир деп санап турар. Артканнары «бомжтарның», наркоманнарның, херектеннерниң, алкоголиктерниң санынче кире бээрлер.

А бистиң Чазавыс бо боттарының берге айтырылганы боттары шитпирлеп шыдаас миллион-миллион кижилерни эмнээр, ниитилелдин социал дүрүмнеринге чаңчыктырап Программаны ажилдап кылган бе? Чок! Ынчаарга херек кырында бар кижилерге безин ажилды, чурттаар оран-саваны, боттук амыдыралды хандырып чадап тургаш, ам-даа бичии чаштардан эңдере божуун дээрке шын бе?

Өскээртен (СНГ-ден) келген хамаатылар Россияга чурттаарын, ажилдарын чүгө дыңнадып каар уjurлуг. Чурттуң бөгүңү миграция политиказын бистер шын эвес деп санап турар бис. СНГ чурттарының бюджеттериниң 18-тен 200-ке чедир хуузуң Россияда ажилдап турар «гастарбайтерлер» дээр хамаатылар тургузуп турар. А Россияның болгаш регионалдыг бюджеттер мындыг байдалда кем-херек үүлгедиишкениннен болгаш бодунуң хамаатыларының ажилдаар эргезин кызагдаттырарындан аңгыда өске чүнү-даа албайн турар.

Улусчу Чазактың маңаа туружу чаңгыс – дыл, культура, эртем-билигге үндөзүлгөн шынарлыг миграцияны деткиир. Ындыг миграция хөй эвес болур уjurлуг. А өске миграцияны биске херээ-даа чок. Бо таварылгада бистиң талазындан тускай ажилдап каан Программа белең – чүгө политиктиг изиг күзөл херек.

— **Улусчу Чазак регионнарның сайзыралының дугайында Программаны ажилдап кылган дижири. Ооң кол угландышкыннары кандыгыл?**

— Бюджетти регионнарже угландып дарый эде көөр. Төп биле регионнарның аразында амыдырал байдалының ылгалын эдер. Кижилерниң Конституцияда көрдүнген эрге-ажыктарын камгалаар.

Бөгүңү байдал кандыгыл? Регионнар төптен дорт чагыртып, саң-хөө айтырыы колдуунда Кремльдин губернаторларга хамаарылгазындан хамааржыр вертикалдыг эрге-чагырга тургустунган. Ол хирезинде инфраструктура дээш, социалдыг адыр дээш, культура дээш бүгү харысалганы регионнарже чая шаап каан. Кажан үндүрүлгелерниң чүгө үштүң бир кезии регионнарга артып каап турда мындыг байдал оларга ууттунмас чүк болуп турар. Харысалга – тус черлерде, а боттук эрге-чагырга – төпте: шак мындыг схема Россияның күрүне тургузуун сандарадып турар.

— **РФ-тин Чазаны харысалганы чедир үнөвейн турар хевирлиг аа?**

— Ийе. Харысалга чүктөвес дээш, Стабилизация фондузун даштыкыже үндүр хөөгөп турары, миграция талазы-биле контроль тургузарындан ойталаашкын. Күрүне бүдүрүлгелерин садары, инфраструктураны болгаш социал айтырыгны регионнарже чууй каапканы, демография айтырыының шитпирин чүгө акша үлээшкени-биле солааны – бо бүгү ону бадыткап турар. Амгы Чазак-биле Улусчу Чазактың ылгалы шак мында.

Өске талазында, Чазактың шүшпөң чоруу харын-даа эки чүүл магат. Чүгө дээр-ге шалыпкын ажилдап эгелээрке-ле, арага рыногунда тургустунган ышкыш байдалдар дораан-на бергедидип келир. Чурт бо чылын арагага 60 млрд. рубльди ойнап алыр деп планнап турган. Шын эвес чоруткан политиканы уржундан бо хүнде Чазак 5 млрд. рубльди чидирген. А «Атлас» программаны ажылгааны дээш төлевир барык 1 млрд. 260 млн. рубль четкен. Ол чарыгдалды садыгжылар чоннуң карманындан демей-ле уштуп алыр-дыр ийин.

А эң-не коргунчуг чүве – арага политиказының түңнели. Чуртта чажыт арага бүдүрүлгези улам ыңай хөрлээлээ. Оон түңнелинде чуртта чылда-ла 70 муң ажыг

кижи арагадан хораннанып өлүп, оон-даа хөй кижилер инвалид болуп артып турар.

— **Улусчу Чазак Россияның энергетика талазы-биле келир үезин канчаар көрүп турарыл?**

— Чиг эт талазы-биле делегейде тергидеп турар бис деп чарлаттындывыс. Россияның экспортунун 65 хуузу, бюджеттин 50 хуузу нефтиден дорт хамааржыр. Ынчалза-даа сайзыраңгай чурттар дөмей-ле ол тергиделди болдурбас. Чижээлээрге, ам безин Францияда энергияның 80 хуузу атомнуг станциялар берип турар. АКШ болгаш Европа чөвүлели чоокку он чылда энергияны водородтан, хүнден, биолотуг чиг эттен алып шимчедикчилерге шилчирип чарлаан. Олар ол программаны күүседирлер-даа. Ынчап кээрге, нефть дузазы-биле тергиделдин буураары ол. Бо дугайында Улусчу Чазак ажыы-биле чугаалап турар.

Ам безин бистер үрүмек барааннарның, автомобилдериниң, аш-чемнин импортунун тергиделиниң адаанда чурттап тур бис. Мындыг байдал чурттуң бүдүрүлгө черлериниң буураашкынынга чедирип турар. Бо дээрге мунгаш орук-тур.

— **Россия-биле Кыдаттың кады ажылдажылгазын канчаар үнелээр силер?**

— База-ла чүнү-даа кылбас, чүү-даа дээш харыылабас дээн ышкаш туруш-тур ийин. Бүгү-ле чүвени арендага берипкеш, боттары будун хере теп алгаш чыдыксаары ол-дур. Тюмень тайгазының бир миллион гектар девискээрин кыдаттарга арендага бээр дээнин, оон өске канчаар үнелээр боор. Саазын кылып комбинат тударындан оспаксырап турарлары ол-дур ийин. Бисте акша чок бе? Бар! Азы бисте ыяш хөлүн эрттир көвүдөй бергени ол бе? Бүгү делегейниң бойдус фондузунун санааны-биле бо хүнде ышкаш аажылаар болза Сибирьниң тайгазы беш чыл иштинде-ле хоозурай берип болур. Кыдаттарның соонда Сибирь тайгазынга чүү артарыл?

Өске талазында, арга-арыг чылда-ла 100 млрд. хире доллар арыг орулганы эккеп болур, нефтиден ара чок орулгалыг адыр-дыр.

Свердловск областа муң-муң гектар черлерни база-ла кыдаттарга арендага бээр деп турар. 49 чыл болганда, ол черлерниң катап эглип келиринге кижиге бүзүрөп болур бе?

Кыдатты газ, нефть, электри энергиязы-биле хандыра деп турарының ажыы бар бе? Ынча хөй курлавырлар бар бе? Азы бистер Кыдатты хөгжүдөр сорулга салып алган бис бе? Өске чурттар-биле кады ажылдажылганы чорударда боттарының эрге-ажыктарын камгалаарда ыткан ажыы чок. А бүгү чиг этти кожжаларга садыпкаш, олардан белең продукцияны садып алып чорук – мелегей чорук-тур. Чиг эт бистерниң боттарыныска херек, продукцияны боттарыныс кылып болзувусса ажыктыг.

— **Улусчу Чазак чоннун амыдыралының экижиинге бүзүрөп турар бе?**

— Чогум-на Улусчу Чазак бисте чурттаар оран-сава хандырылганының, социал айтырыглар шиитпирлээриниң билдингир, кылып болур, боттук Программаны чок деп шагда-ла чугаалаан. 40 миллион кижиге чаагайжыттынмаан оран-савада чурттап оран, 5 миллиону бустур чыгыгы бажыңнарда, а элээн каш миллион кижилер анаа-ла «бомжтар» апарган.

Бо хүнде коммунал четкилери 80 хуу чедир баксыраан. Мындыг байдал дайын үезинде эвес, а профиттиг (артык акшалай) бюджеттиг чуртта болуп турар-дыр.

Тарифтерниң калчаалыг өзүшкүнү болуп турда-ла, чуртталга-коммунал ачы-дузазын 100 хуу төлээри, капитал болгаш агар септелгени чурттакчының бодунче чая кагганы, албадалдыг камгалал төлевирлери, оран-саваның үндүрүүн рынок өртектеринге үндөзилеп санаары – бо бүгү миллион-миллион өг-бүлелерни сандарадып болур.

Чонну бажың-биле хандыраарының программалары чүглө бай-шыырак кижилерге таарымчалыг болуп турар. А ипотека системазын хөй-ле дизе 5-10 хире хуу россияжилер ажыглап болур.

Бир эвес бистер бүгү чүве хоойлуга чагыртыр күрүнеде бис деп санаар болганывыста, Конституция езууга хамаатыларның, оларның хоойлуларны билдир-билбизинден хамаанчокка, күрүне эргезин камгалаар ужурлуг. Ол талазы-биле күрүне организациялары бистерде бар-ла болгай. Херек кырында кандыг болуп турарыл? Эң сөөлгү шугагачыга чедир хоойлу талазы-биле бодун боду камгаланыр байдал тургустунган. Бо канчап-даа таарышпас.

Чурт иштинге бензин өртээ ам-даа улгадыр.

Дээди өөредилге черлериниң бюджеттиг олуттары 10 хууга бо чылын кызырлыр.

Бүгү делегей Совет профилактиктиг эмчи шинчилгезиниң дуржулгазын ажыглап турар, а бистер боттарыныс ону утуп алган бис. Эр кижилерниң 46,2 хуузу аныяк тургаш-ла өлүп хорап турар. Херээжен-нерге хамаарыштыр бо көргүзүг – 14 хуу.

Көдээ суурларның үштүн бир кезээнде кандыг-даа харылзаа аймаа чок. Бир эвес бо хүнгү темпелер-биле ажылдаар болза, суур бүзүрүңгө оруктары 100 чыл иштинде кылып бис. Чурттакчы чоннун 10 хуузу шуут орук чок суурларда чурттап турар, ол дээрге барык 15 миллион кижилер-дир.

Бо бүгү – канчаар-даа аргажок хомуданчыг фактылар-дыр. Улусчу Чазак мону кончуг эки билдир. Сөөлгү чылдарда Россияда ортумак шалыңның хемчээли өскөн деп чарлап-ла турар бис. Ол дээрге эмнелгеде чыдар хамаатыларның эддиниң изиниң ортумак деңгели дээни-биле дөмей сөстөр-дир. Күрүне хамаатыларның мурнунга боттарының хүлээлгелерин күүсетпейн турар. Дүжүмөттөр чоннун эрге-ажыктарын камгалабайн турар.

— **Россияның чону ам чүге ынанып болурун ынчаш?**

— Улусчу Чазак шинчилелдерни кылып турар. Оон түнелдери-биле алырга, Россияның чону эрге-чагыргага ынаныр чоруундан уштунуп, хөй кезинде чүглө боттарынга бүзүрээр апарган. «Адаандан» инициатива көвүдөп турар. Амыдыралын экижидер дээш кижилер каттыжып турар. Боттары бажың тудуп турар. Чижээлээрге, 1985 чылда 100 кв. м. чуртталга шөлүнүн чүглө 4 кв. м. боттары тудуп ап турган болза, 2005 чылда ол сан 40-ге чедир өскөн. Оруктары безин боттары кылып турар апарган. Школаларга, клубтарга, уруглар албан черлеринге боттук дузаны чедирип турарлар. Кыргыз кижилеривистиң эки амыдыралы дээрге-ле – ол оларныкы чоок кижилериниң ачызы-дыр. Мону ийи янзы көрүп болур. Бир талазында чон бодунун айтырыгларын кады демнежип тургаш шиитпирлеп ап турары. Өске талазында – тус черниң эрге-чагыргазынга үнелел-дир.

— **Мындыг байдал эрге-чагырганың төлээлерин соңгуурда чонга улуг харысалганы онап турар.**

— Улусчу Чазактын холунда эрге-чагырга чок-даа болза, бистер 370 ажыг социал төлөвилелдерни амыдыралга боттандырган бис. Чаагайжыдылгага, септелгелерге, школаларга, уруглар албан черлеринге, социал объектилерге, эмнелгелерге дузаны чедирдивис. Хөй кезинде бо дээрге чоннун боттарының саналдарын деткээнвис ол. Ындыг болур-даа ужурлуг. Чүге дээрге бистер – Улустун Чазак-дыр бис.

— **Амгы Чазактын төлээлерин канчаптар бодап тур силер?**

— Амгы виртуалдыг министрлерге хамаарыштыр улуг хемчээлдиг удур туруушкун кылырынче улус кыйгырбайн турар бис. Кандыг-бир Интернетке виртуалдыг чурттан тургускаш, оларны башкарып, шаанга кирип ойнап олурулар ыйнаан. А боттук Россияны боттук Чазак удуртурун амыдырал негеп келген. Ынчангаш Улусчу Чазак бүгү харысалганы бодунун экинге чүктөп алырынга белең.

Төлөвилериг салган.

Назы-хар дөгүп, хөйүнү көрүп билген тудум, кижиге чүнү бодавас, кандыг эш-өөрлерге ужуражып душпас дээрл. Оларның аразында эрес-кежээ, оюн-баштак, кижизиг, топтуг-томаанныг дээш-ле, черле кандызын чок дээр. Кижиге дириг чорааш, назынының дургузунда бодунун амыдыралчы мергежиле-биле чуртунга, чонунга бараан болуру оон хамааты хүлээлгези ол деп билдир мен.

Кызылдың Хоочуннар бажың-интерна-дынга бир улуг назылыг эшке таварыштым, Ортумак дурт-сынныг, кылаштап турда, аныяк кижиге дег, чымчаңадыр басып чоруур. Ол хөй сөске хөңнү чок. Арын-шырайы казык, ам-даа аныяксыг. Өөрлери ону «Шевер-Ашак» деп хүндүлөп адаар. Ол ат анаа анаа-ла келбээн. Узун стол кырында ийи хөл-шыдыраа шөлдери. Ында хөл-шыдырааның бодалары, оолдары, улуун кижиге магадаар. Анаа кырганнар бир хөлде шашки, өскезинде хөл-шыдыраа ойнаан турарлар. Ол улуг ойнаар хөлдерде шыдыраа бодаларын, оолдарын Шевер-Ашак кандыг-даа станок ажыглавайн, хол-биле чазап каан, ону көргөн кижилер магадаар. «Инвалид мен дээш хол куруг канчап оран, бо-даа болза бо бажыңга, мында чурттап турар эш-өөрлеримге белээм-дир» деп, ол чугаалаар. Оон шын адын Ооржак Херел оглу Бады дээр. Өскөн-төрээн чери. – Барыын-Хемчик. Бо чылын ол чеден бештепкен, чеден алды харже кирипкен.

Арага амзабас, таакпы тыртпас, спортчу оюннарга кончуг ынак, ылаңгыя бильярд ойнай бергенде, оон хөглүг-омаан. Бады Ооржак 1-ги бөлүктүн инвалиди, беш ажы-төлдүн, тос уйнуктарның ачазы, кырган-ачазы. Ленинниң юбилей болгаш Күш-ажылдың хоочуну медалдарының эдилекчизи.

Бады Ооржак 1940 чылда эге школаның эжиин Кызыл-Мажалыкка ажыдып киргеш, 1947 чылда чеди чыл школазын дооскан. Салым-чаянныг оол улаштыр Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунун чер тургузуунун салбырынга өөрөнгөш, ону 1950 чылда дооскан. Ол үениң кончуг киискип турган колхозтаашкын үезинде чаа тургустунган колхозтарның төптөрүнүн бир дугаар таваан салып, оларның кызыгаарларын, тарылга, сизген, олар шөлдериниң план-төлөвилелдерин чогаадып кылырынга киржип ажылдап эгелээш, ол колхозтар буступ-сандарааже чедир бодунун кожуунунга чер инженерин болуп ажылдап кааны оон чуртунга, чонунга сөңнөп арттырган үлүү ол болган.

Ол эрткен үелерни эргий бодааш, мынчаар сактып чугаалады: «1945 чыл. Кончуг халалыг дайын төнгөн. Ол үеде бистер, тывалар, мал, чер ажылы-биле тудуш болгаш, бергелерге торулбайн, бай, тодуг, дайынның берге үезинде безин фронтуже малывысты, акша-хөреңгивисти, суй белээвисти берип, чорудуп турдувус. Бодувустун шыдал-быравыс бичин-даа кошкаваан, мал бажы миллион ажып турган.

Дайын доостурга, бүгү ССРЭ-ниң чонунун сеткили аязып, көдүрлүп, катап эде тургузуушкунун ажылы эгелээн. Ол үеде биске кадрлар айтырыгы берге байдалга турган, ынчангаш тускай эртемниг специалистерни ССРЭ-ниң хөй областарындан чалап эккелген. Оларның ажыл-үлөзүн 5 чыл планныг кылдыр тургускаш, чаңгыс кижиге демниг ажылдаанының түнелинде, кончуг көскү бурунгаар сайзыралды алган. Бодум кожуунумга ол үеден эгелээш, чүү канчаар сайзыралды алганын эки билдир мен. 1948 чылда 6 колхоз тургустунган. 1955 чылга чедир ук колхозтар байып, шунту шыдалдыг, быжыг бут кырында турар колхозтар апарган. Оон эгелээш, кожуун бодунун өске улуг ажыл-

агыйларын хөгжүдөр сорулга-биле бүгү-ле автооруктарын, ылаңгыя Кызыл—Тээли орукту кылырын планнап тургускаш, 1958 чылдан эгелеп Барлык хемниң ийи талазында улуг ховуларны суггарар буга системазын чогаадып кылгаш, чоорту Ак-Довурактын даг-дүгү комбинадын тудуп эгелээн. Даг-дүгү үндүр сөөртүр Ак-Довурак—Абаза аразының автооруун база бүдүрүп кылды. Ол-ла чылдарда авиаорукту ажытты, Москваже дорт ужуп турар апарган. Кожуунун иштинге тууйбу заводун тудуп тургускаш ажылдадып, Ак-Довурак хоорайны оон ачызы-биле кылганы ол. Эйт комбинады, сүт заводу туттунулаан. Ынчан кожуун төвү Тываның ийи дугаар төвү кылдыр санаттырып турду»

ШЕВЕР ИРЕЙ

Хоочун коктуг, хола кактыг

— деп, ирей сактып чугаалап орду.

Үе узудап, назы дөгүп кырыза-даа, Херел оглу Бады шаандан тура шимченгир, ажыл-ишке дадыккан болгаш, 1-ги бөлүктүн инвалиди-даа болза, бистиң бо хүндеги ниити амыдыралымыста кайда кандыг механизм херектин эскерип, кандыг аргаларны, мергежилдерни ажылгаарын солун-сеткүүлге үргүлчү сүмелеп бижип турар.

Хоочуннарның бажың-интернадында-даа болза, Бады Ооржак анаа олурбас: бир-ле чүвени тудуп шыйган, чазаан, чурраан, дашка чонган оран. Оон ол ажылдары дыка ханы уткалыг, төөгүлүг материалдары болур. Чораан-на черлеринге оон холунун изи – чазап каан шыдыраалары белек бооп арткан. Оон чурраан, чазаан, даштан кылган ажылдары амгы үеде национал музейде шыгжаттырган. Чонар-даштан оон «диргизип» каан овор-хевирлери кайгамчыктыг: дүк хап, кидис салып турар тываларның шаандакы амыдыралын ол олчаан көргүскөн. Тарааны кезип, чулуп, хооруп, соктап, челбип, чажып, черни айт андазыны-биле чарып турарын көөрге солун-на. «Коргунчуг эрткен үе» деп С.Лаңзының чурраан чуррун даш-биле диргизип кылып каанын кижиге кайгаар.

Оон чурттап турары өрээлдин доктаамал аалчызы мен. Ында Далай-Ламаның чурруу, «Балыкчы», «Ак-Довурак» деп чуруктарын өрээлиниң ханазында азып каан. Ону чурраанын магадап, сонуургап-ла турар мен. Ол менче көргөш: «Өөренип турар кижиге-дир мен ийин, башкы. Даштан, ыяштан кылган ажылдарымның болгаш бо чурраан чуруктарымның делгелгези август айда болур. Ынчангаш ам-даа чогаадыкчы ажылдарымны немей көвүдөдип ораарым бо. Мындыг мергежилге кым-даа мени өөрөтпээн, бодум кара угаан-биле бо чүвелерни кылып чоруурум бо» – дей-дир.

Төрүмелинден кайгамчык талантылыг, чурукчу, чазаныкчы, даштан бүгү дириг бойдушту «диргизиптер», чончу, ажылгыр кижиге душканым – аксым-кежи. Кырган-нарга чүү херек боор. Бодунун көрүп эрткен амыдыралындан херектиг, амыдыралга ажыктыг болгу дег чүүлдерни сайгара бодап, чогаадыкчы езу-биле чурттап, чоннун амыдырал-байдалын экижидеринге үлүүн кириксеп чоруур кырганның солун ажылдарының делгелгезин сонуургап көөрүңерни сүмелексээр-дир мен. Езулуг «хоочун коктуг, хола кактыг» деп үлегер чугааның маадыры мөзү-бүдүштүг кырганга узун назылаарын, ам-даа чонун өөртүп чоруурун күзөп каалыңар.

Эрензен ТЕЖИТ.

*Кызыл кожуун,
Каа-Хем суур.*

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Ветеринарлыг болгаш фитосанитарлыг хайгаарал талазы-биле албанының дугайында Дүрүмге өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Ветеринарлыг болгаш фитосанитарлыг хайгаарал талазы-биле албанының бүрүн эргелерин федералдыг хоойлужудулгага дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Ветеринарлыг болгаш фитосанитарлыг хайгаарал талазы-биле албанының дугайында Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 19-тагы № 163 «Тыва Республиканың Ветеринарлыг болгаш фитосанитарлыг хайгаарал талазы-биле албанының болгаш ооң тургузуунун дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» доктаалы-биле бадылаан Дүрүмге дараазында өскерилгелерни кириер:

- 1) дараазында чүүлдерни уштур:
6 пунктунуң 6.4 иштиги пунктузун;
7 пунктунуң 7.5 иштиги пунктузун;
8 пунктунуң 8.6 иштиги пунктузун;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А. БРОКЕРТ.

2006 чылдың май 25 №693 Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың девискээринге суг объектилерин ажыглаарының керээлерин чарарының дугайында

Россия Федерациясының Суг кодекси-нин 54, 65.1 чүүлдеринге дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге суг объектилерин ажыглаарының керээлерин Тыва Республиканың Чазаның өмүнээ-зинден Тыва Республиканың Суг курла-вырларының талазы-биле агентилели ооң директорунун нүүрүндө чарар деп доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Суг курлавыр-ларының талазы-биле агентилели Тыва Республиканың девискээринге суг объекти-лерин ажыглаарының керээлериниң төле-вилелдерин суг ажыглаарының лицензия-ларын бээр кылдыр төлээлеттирген күү-секчи эрге-чагырганың федералдыг органының девискээрге органы-биле, а ол ышкаш эргежок чугула херек апарган

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А. БРОКЕРТ.

2006 чылдың июнь 28 № 807 Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 28-теги № 807 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге суг объектилерин ажыглаарының керээзин чарарында үндезин болур документилерниң ДАҢЗЫЗЫ

1. Суг ажыглакчызының бижимел бил-диришкени
2. Тургузукчу документилерниң нота-риатка бадыткаан хоолгалары
3. Суг ажыглаарын күрүнениң бүрүт-кээзинин дугайында херечилелдин нота-риатка бадыткаан хоолгазы
4. Суг ажыглакчызының үндүрүг

2) 8 пунктунуң 7.8 иштиги пунктузун мынчаар эдер:

«7.8. ветеринария албанында ветеринар ажылын кылып турар тускай эртемниглер-ниң ажылынга бүрүткелди болгаш контрольду боттандыра;»;

3) 12 пунктуга 12.5 иштиги пунктузу мындыг уткалыг кылдыр немээр:

«12.5. хыналдаларның түннелин барым-даалап бүдүрүлгелериниң, организациялар-ның болгаш албан черлериниң удуртук-чуларынга илерээн зоогигиена норма-ларының болгаш ветеринария-санитария дүрүмнериниң хажыдышкыннарының дугайын дыңнадыр, эргежок чугула тава-рылгада хоойлужудулгада көрдүнгенин езугаар буруулуг кижилерге харысалганы онаар».

2. Бо доктаалды «Шын», «Тувинская правда» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А. БРОКЕРТ.

2006 чылдың май 25 №693 Кызыл хоорай.

таварылгада күүсекчи эрге-чагырганың аңаа сонургалдыг өске-даа федералдыг органнары-биле чөпшээрештирип дүүштү-рерин хандыра.

3. Тыва Республиканың девискээринге суг объектилерин ажыглаарының керээзин чарарында үндезин болур документилерниң мында капсырган даңзын бадылаар.

4. Тыва Республиканың Суг курлавыр-ларының талазы-биле агентилели суг ажыг-лаар лицензиялыг хамааты азы юридиктиг чер-биле, олар бо доктаалдың 2 пункту-зунда бадылаттыг даңзы езугаар доку-ментилерни кирип келгенде, керээлерниң төлөвилелдерин белеткээрин хандыра.

5. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарда парлаар.

6. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кириер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А. БРОКЕРТ.

2006 чылдың июнь 28 № 807 Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 28-теги № 807 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге суг объектилерин ажыглаарының керээзин чарарында үндезин болур документилерниң ДАҢЗЫЗЫ

1. Суг ажыглакчызының бижимел бил-диришкени
2. Тургузукчу документилерниң нота-риатка бадыткаан хоолгалары
3. Суг ажыглаарын күрүнениң бүрүт-кээзинин дугайында херечилелдин нота-риатка бадыткаан хоолгазы
4. Суг ажыглакчызының үндүрүг

органынга учетка туруп алганының дугайында шынзылга

5. Сөөлгү отчеттук хүнде, лицензия кыл-ганда, бюджеттерниң бүгү деңгелдеринге үндүрүглер төлээр база ыяап-ла төлөвилер кылыр хүлээлгелерин суг ажыглакчызы күүсеткенин шынзыдып турар бижикке үндүрүг органының демдеглээни баланс.

Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың сентябрь 22-деги № 1025 доктаалын күш чок болган деп санаарының дугайында

Тыва Республиканың хоойлужудул-газын федералдыг хоойлужудулгага дүүштүрер сорулга-биле Тыва Респуб-ликаның Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың сентябрь 22-деги № 1025 «Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

2006 чылдың июль 5 № 834 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 1997 чылдың декабрь 31-деги № 683, 2002 чылдың февраль 1-деги № 57 доктаалдарын күш чок болган деп санаарының дугайында

Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын Россия Федерация-зының болгаш Тыва Республиканың хоой-лужудулгазы-биле дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның док-таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның дараа-зында доктаалдарын күш чок болган деп санаар:

— 1997 чылдың декабрь 31-деги № 683 «Тыва Республиканың девискээринге суг объектилерин ажыглаарын лицензиялаар дугайында Дүрүмнү бадылаарының дуга-

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

2006 чылдың июль 20 № 908 Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Саң-хөө ямызының дугайында Дүрүмге өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын федералдыг хоойлужу-дугага дүүштүрериниң эргежок чугулазы-биле холбаштыр, а ол ышкаш 2006 чылдың январь 1-ден эгелээш 2005 чылдың июль 21-ниң № 94-ФХ «Күрүне болгаш муниципалитет хереглелдеринге барааннар бээр-ниң, ажылдар кылырының, ачы-дуза чеди-рериниң чагыгларын хуваарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң күштүг болуп киргени-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

2006 чылдың июль 20 № 912 Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 21-деги № 788 «Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг продукцияны үрмектеп садарын лицензиялаарының дугайында» доктаалында өскерилгелер кириериниң дугайында

1995 чылдың ноябрь 22-деги № 171-ФХ «Этилдиг спиртти, алкогольдуг болгаш спирт холумактыг продукцияны бүдүрерин болгаш сайгарарын күрүнөдөн таарыш-тырар дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр Тыва Республиканың девискээ-ринге алкогольдуг болгаш спирт холумактыг продукцияны үрмектеп садарын таарыш-тырарының болгаш ажылдың бо хевиринге лицензия тыпсырының талазы-биле Тыва Республиканың хоойлужудулгазын эде көөр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 21-деги № 788 «Тыва Рес-

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

2006 июль 25 № 921 Кызыл хоорай.

продукцияны үрмектеп садып турар ажыл-агый субъектилерин чыл санында хынаа-рынга чарыгдалдарның Санаашкынын бадылаар дугайында» доктаалын күш чок болган деп санаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда», «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

2006 чылдың июль 5 № 834 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 1997 чылдың декабрь 31-деги № 683, 2002 чылдың февраль 1-деги № 57 доктаалдарын күш чок болган деп санаарының дугайында

— 2002 чылдың февраль 1-деги № 57 «Тыва Республиканың Чазаның 1997 чылдың декабрь 31-деги № 683 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың девискээринге чер кырында суг объектилерин ажыглаарын лицензиялаарының дугайында Дүрүмге немелде кириериниң дугайында».

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарда парлаар.

3. Бо доктаалдың күөсүлдезинге конт-рольду Тыва Республиканың Чазак аппара-дының контроль эргелелинге хүлээндирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

2006 чылдың июль 20 № 908 Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Саң-хөө ямызының дугайында

Дүрүмге өскерилгелер кириериниң дугайында

ның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 4-теги № 79 доктаалы-биле бадылаан «Тыва Республиканың Саң-хөө ямызының Дүрүмүн бадылаарының дугайында» Тыва Республиканың Саң-хөө ямызының дугайында Дүрүмнүн 9.21 пунктузун күш чок болган деп санаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

2006 чылдың июль 20 № 912 Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 21-деги № 788 «Тыва Республиканың девискээринге алкогольдуг продукцияны үрмектеп садарын лицензиялаарының дугайында» доктаалында өскерилгелер кириериниң дугайында

публиканың девискээринге алкогольдуг продукцияны үрмектеп садарын лицен-зиялаарының дугайында» доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың девискээ-ринге алкогольдуг продукцияны үрмектеп садарын лицензиялаарының Чурумунун 8.11 пунктузун мынчаар айтыр:

«8.11. Лицензияларны бергени, лицен-зияларны эде тургусканы, лицензияларның күштүг болурунун хуусаазын узатканы болгаш лицензияларның хоолгаларын бергени дээш чылдалар түнүн республика бюджетинче кири санаар».

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

2006 июль 25 № 921 Кызыл хоорай.

ЭКИ АЖЫЛЫН УЛАМЧЫЛААН

— бистин девизивис апарган.

Ол өөредилге эргелекчилеп турда, хар четпээн уруглук кижини школа директорунга томуйлап каан. Ынчан ол дөрт уруглук тур-ган. Анна Салчаковнаның өөнүн ээзи Мөңгүн-оол Адварович Ооржак иштиги херектер килдин-зинге ажылдап турду, ол хирезин-де бо найыралдыг өг-бүле инек-терни тудуп, оларның сүдүн саап, эьдин чип чордулар. Бо чалгаа улустун кылып четтикпес ажылы-дыр.

Школаны удурту бергеш, кожуунун башкылары-биле кады ажылдажылганы күштелдирген. Неделяның ажыл хуннеринде эр-темнер аайы-биле башкылар чыг-лып, ажылдап турганнар. Келген аалчы башкыларны школаның столоваязынга халас чемгерип турганын сактыр-дыр мен.

Столоваяны база Анна Салчаковна директорлап турда туткан. Ооң аңгыда теплицаны, погребти, гаражты немей туттур-ган киж. Ынчан тракторлуг-даа,

машиналыг-даа турган бис. Ол үеде ажыл хайнып турган дизе, хөөрем эвес.

Өөредилге чылының эгезинде улуг-бичии кижилер (школа кол-лективи болгаш өөреникчилер) шыдаар шаа-биле кыштадыр чиир кат-чимизин, мөөгүзүн, эм үнүш-терин курлавырлап алыр турган. Школа чугайлаар кисточкаларны ажылчыннар боттары сигенни кескеш, баглап алыр турган чүве. Хараган ширбиштерни база сап-сап турдус, ам бодап олу-рарга, кылыг ужурулгун ажылдар-дан чүгле чугай өрттөтпейн тур-ган-дыр бис.

Школаның дузалал ажыл-агы-йынче ол хөлчок сагыш салыр тур-ганындан, хой-өшкүдөн аңгыда, хаваннарлыг, инектерлиг-даа тур-дус. Столоваяга кыштадыр чиир эьдин күзүн чип соккаш, белеткеп алыр. Тарып өстүрүп турганыныс картофельдин, тарааның артык-шылдыын садып турган чүве. Ол үеде школаның материал-техник-тиг баазасы дыка көдүрүлген.

Анна Салчаковна Ооржак бо хуннерде Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайы-дының оралакчызы. Ол өөредилге шугумунда чаа-чаа эгелээшкин-нерниң деткичизи. «Өөредилге» национал төлөвилелдин респуб-ликада удуртукчузу.

Бедик негелделиг башкывыс-тың ачызында школаның коллек-тиви чаа чүүлдерге, эгелээшкин-нерге сундулуу кончуг арткан. Ам-гы «Өөредилге» национал теле-вилел чогаадыкчы коллективтерге мырынай «ногаан» орукту берген.

Анна Салчаковна Чадан-наның 3 дугаар школазынга эге-лээшкиннери ис чок балалып чиде бербээн, ам-даа элбек дүжүттү ажаап ап, кат-чимисти, эм оьттар-ны чыып, хой-өшкүвүстү өстүре-рин уламчылап турар бис. «Эки кылган ажыл — элпеп читпес алдар» деп чүве ол-дур.

Людмила СЕГЛЕНМЕЙ бол-гаш школаның өске-даа башкылары.

Ынчан Чадананың 3 дугаар школазынга институт дооскан хып дээн чалыы кыс ажылдап келген. Адын Анна Салчаковна Ооржак дээр болган. Ынчан-на ооң ажыл-ишке тура-соруктуу, бедик культурулу көстү берген. Аныяк башкының билиг-мергежилниң бедиин, ажылга харысалгалыын эскерип кааш, коллективи профэвилел-дер комитетиниң даргазынга соңгуп алган.

Школага ажылдап тургаш ийи дугаар уругну божуп алды. Ын-чалза-даа чаш уруглук башкыны эш-өөрү деткип тургаш, өөредил-ге эргелекчиледип каан. Кончуг-ла ажылгыр, тывынгыр болгаш негелделиг башкы. Школаның башкыларының кичээлдеринге доктаамал олуржур турду, боду база дуржулгалыг башкылардан өөренимшаан, өскелерниң үлегер-лиг ажылдарын эштеринге сүме-леп чорду. Шала чедир ажылда-вас, «аскап» турар башкыларны соора көрбес киж, оларның ажылын экижитпээн шаанда, амы-раар эвес. Чажыргаш канчаар, эмин эрттир шыңгыы негелдеге шыдашпайн шыжыгып, мөгатты-нып турганнар-даа бар.

«Өөренип болур уругну чедир өөрөтпээннivistен өөредилге

черинче кирип шыдавайн баар болза, ол кижиниң келир үезин, салым-чолун үрөп каанывыс ол болур. Доозукчу бүрүзү ыяап-ла дээди өөредилге черинче кирзин, келир үедеги оруун тыпсын» деп үзөлдиг киж. Ынчан мергежил аайы-биле өөредир тускай класс-тарны ажыткан. Бир дугаар чыгган класстың доозукчулары, чаңгыс шериг чоруткан оолдан аңгыда, 1992 чылда шупту дээди өөредилге черлеринче кирип алганнар. Ийиги доозукчуларывыс база багай эвес болган.

Анна Салчаковна директорлап турда, чогаадыкчы езу-биле ажыл-дап турган бис деп башкылар бо хуннерде чоргаарланып чугаа-лажып чоруурлар. Ынчангаш ол-ла хевээр шынарлыг кичээл, уругларның бедик кижизидилгези

• Уран чүүлдүн тергиннери

«ДЫҢНАП ХАНМАС ХОЮГҮННҮГ...»

Бодум аныяк, чалыы шаамда өг-бүлө «артизи» чораан мен. Бир-ле черге, бир-ле кижиде дыңнааш, сөс-домаан доктаадып, аялгазын ыяк шигээди алган ырымны чоок дөргүл-төрөлүм, эш-өөрүм, ажы-төлүм чанынга бола ырлай бээр турган мен. Ынчангаш-ла ындыг чангыг болган боор мен, төрөөн суурмуну клувунга чыгып, улуска уран талантызын бараалгады бээр бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерттерин доктаамал көөр турдум. Сөөлүндө барып кожуун чергелиг, ооң соонда республика деңгелдиг көрүлдөрдөн, фестивалдардан чыда калбастаан мен. Ол-ла сонургалым аайы-биле эки үелерде тыва радиога чангыланым бээр дыштаныр хуннер концерттерин үргүлчү дыңнап чордум. Сөөлгү чылдарда амгы үениң ужу-бажы билдинмес «аажы-чаңы» концерт программаларын аажок «кызырып» каапты. Ам чүгле теле-дамчыдылгандан «Хөгжүмнүг байыр» дыңнаар апардым. Орта чамдыкта, теле-көрүкчүлөргө байыр чедирип, ийи-үш ырыны дамчыта экизи-ле ол болу берди. Ындазында өкпеленчи-ле аажок чүве-дир ийин.

Бир катап телевизор көрүп орумда, «Хөгжүмнүг байыр» эгелей берди. Баштай бир өг-бүлениң чагыын күөсетти. Дараазында күш-ажылдың хоочуну, орден-хавыялыг малчын кижиниң төрүттүнгөн хуну-биле байыр чедиргеш, диктор: «Өскөн хемим» деп ыры-биле аян-тудар-дыр бис» деп чарлай каапты. Аялга тааланчыг кылдыр чангыланым бээри билек, кижжи ортузу чедө берген назылыг, ындазында мөге-шыыраа эскертингир, ортумактан шала дап дурт-сынныг, бажының дүгүн аткаар дырап алган, алызындан чоргаар аажы-чангыг хире аныяк эр экранга көстүп келди. Ырның күөседикчи ол болду. Ынчан диктор ооң ат-сыын-даа адавайн барды. Экран адаанга-даа бижиттинмеді. Черле ындыг чангыг мен: ыр бүрүзүн кончуг кичээнгеилг дыңнап алып. Ынчан база ынчалдым. Аныяк эр ырлап-ла эгеледи. Ырның аялгазы арай оожум, шала шөйдүнчөк ышкаш сагындырза-даа, элээн чоргаар дыңналыр болду. Күүседикчини чогу-на анаа эвес, а ылап-ла профессионал ыраажы деп ынчан дораан эскердим. Чүгө дээрге, ооң хостуг болгаш шөлээн үнү, ырның сөс бүрүзүн тода, билдингир адаары, аялгага бүрүн чагытып, күөселде кылыры — ола бүгү мээң сагыжымга утунмас болуп артып калган.

Ол ыраажы эр-биле ужура-жып, чугаалажып көрзе деп улуг күзел мени амыратпастай берген. Телевизор экранындан ону ынчаар «танып», билип алганым соонда, ол ыраажыны ийи катап көөр аргалыг болган мен. Ынчалза-даа ажылымның өске уг-шинге алыскаш, ооң-биле ужуражы кааптар чай тыппай баргылаан мен. Ооң соонда удатпаанда аңаа душ болуп ужуражы бердим. Ону шала ырактан көрүп кааш, амырай-ла бердим. Чанынга чедө бергеш, келген херээмин, ооң-биле чоок чугаалажыр дээр сеткилимни илереттим. Ол ындыг-мындыг чылдак хап, удурланмады. Мээң-биле элдек, чымчак хөөн-биле менди солушкаш, карманындан бичежек калбак саазын уштуп эккелгеш,

мынчаар бижип кагды: «Алексей Монгушович Арат-оол». Бажынының база ажылдаар черинде телефоннарының дугаарларын аңаа немештир бижип каарын утпады.

Шак ынчаар таныжып алганым-выс соонда, Алексей Монгушович-биле ажыл-херекчи чугаавыс ооң ажылдаар кабинетинге болган. Ол Сергей Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга бажынының адаккы кадында болду. Үн оператору болуп ажылдап турарын чугаалады. Аңаа баштайгы айтырым салдым: «Каяа төрүттүнгөн, кайы школага өөренип чораан силер?». Ол орта мынчаар харыылаан: «Өвүр кожуунуң Торгалыг суурга төрүттүнгөн мен. Суур школазынга үшкү класска өөренип тургаш: «Өскөн хемим» деп ырыны дыңнаан мен. Чогу-м кым күөсеткенин сагынмайн тур мен. Ол ыры сагыжымга артып калган. Ынчангаш ону ырлаар күзелдиг чордум. Сөөлүндө барып ол күзелім боттанган. Школага өөренип тургаш концерттерге, көрүлдөргө, кожуун чергелиг фестивалдарга үргүлчү киржи чораан мен! Ынчан эш-өөрүмден черле чыдып кагбайн турган мен. Ол чылдарда бистиң Хандагайты суурга «Хаяа» ыры-хөгжүм ансамбли ажылдап турган. Тос-класстан эгелээш, аңаа киржи, ойнап эгелээн мен. Школа дооскаш, ол ансамблеге танцылап, ырлап турдум. Ооң соонда улаштыр өөренип чорупкаш, Улан-Удэ хоорайга культура институтунуң танцы-хореография факультетин доозуп алдым. Оон маңаа, Тывага, чедип келгеш, «Саян» ансамблинге бир чыл ажылдадым. Ооң соонда «Күзел» театрынга үн оператору болуп ажылдап эгелээн мен. Ол театрга ажылдап тургаш, ынчангы театрың уран чүүл удуртукчузу турган, ам Тываның хөгжүм-шии театрының директору Альберт Хомушкуга баштаткан эш-өөрүм-биле кады ыңай-бээр гастрольдап шаг болган бис. Оон бээр-ле бо хуннерге чедир үн оператору болуп ажылдап чоруурум бо.

Культура институтун 1991 чылда доозуп турувуста, ол өөредилге черинге «Сибирский сувенир» дээр ыры-хөгжүм ансамбли турган. Ол ансамбль-биле Францияга ийи ай концерт көргүзүп турдувус. Мен Геннадий Туматтың сыгырттып каан кассетазын ал алгаш, ону өттүнүп бир ай хире дыңнап, өөренип алгаш, ансамблеге сыгырттып, танцылап чордум. Оон келгеш, «Тыва» фольклор ансамблинге ойнап чоруп турдум. Ооң бүрүн составы-биле Голландия чедип, элээн гастрольдадымыс. Ынчан база танцылап чордум. Ынчап чоруп турумда, назы-харым арай дөгүй берген. Ынчангаш сыгырттырымга бодумга шала бергежи кончуг болу берген. Оон ам сыгырттыр бе, азы ырлаар бе деп айтырыглар чиди-биле тургустунуп, түннел үндүрер ужурга таваржы берген мен. Ам канчаар,

сыгыдымны каапкаштың бо хуннерге чедир анаа ырлап чор мен. Кижиниң ажылы түннелдиг болур болгай дээш чүгле бодум-нүң күөселдем-биле концерттер-даа эрттиргиледим. Көрүкчүлөр ону багай эвес хүлээп алган. Бо чылын демдегледип кагза чогуур юбилейлер капсырлажы берген. Школага ортумак билиг чедип алганымдан бээр 25, институт доосканымдан бээр 15, а чогу-м культура шугумунга ажылдап эгелээнимден бээр 25 чылы болгулаар. Ынчангаш ону база эрттирер деп планнап турар мен. Кижиниң кылып чораан ажылдарының түннелдери турар болгай. Ынчангаш чон мурнунче үнүп, түннел көөр-дүр деп шийтпир-ледим. Ам белеткенип тур мен».

Алексей Монгушовичиниң чугаазын маңаа үзе кирип кааш, ам ооң ада-иези, кады төрөөн-нери-биле таныштырып көрөй. Алексейниң акылары, угбалары, думалары шупту сес кижжи. Ол өг-бүлөзүнүн үш дугаар оглу болуп төрүттүнгөн. Барып-барып ийис эжи! Ол эжи ам бистиң аравыста чок. Думмазы ТКУ-да башкылап турар. Адын Шолбана Монгушовна Арат-оол дээр. Чоокта чаа ол химия эртемнериниң кандидаты эртем адын чедишкенин кам-галап алган. Алексей Монгушовичиниң ачазын Монгуш Намаевич Арат-оол, а авазын Арамаа Самбуевна Долгар дээр. Ачазы бүгү назынында школага ажылдап келген. Математика башкызы. Ол школа директорлап база үр ажылдаан. Ооң аайы-биле авазы школага бөдүүн ажылчын бооп ажылдап чораан. Олар кайызы-даа кончуг мөзү-бүдүштүг, бедик харысалгалыг, ажыл болгаш амыдырал дээнде аажок кызымак, эп-найыралдыг кижилер турган. Үнгөн-кирген чону оларның аал-оранындан үзүлбөс турган. Өг-бүлө ээлери аажок дузааргак, биче сеткилдиг-биле ескелерден ылгалып чораан. Ада-иезиниң ол төлөптүг болгаш быжыг туруштуг аажы-чаңы оларның уругларыңче дамчыг берген. Ооң көскү чижээн оларның ынак оглу Алексейниң бо хунгү ажыл, амыдыралындан көрүп болур. Тываның культуразын, уран чүүлүн хөгжүдеринге, ооң бурунгаар базымы быжыг болгаш туруштуг болдурарыңа Алексей Монгушовичиниң кирип чоруур үлүг-хуузу улуг дизе, ында кандыг-даа частырыг чок. Чүгө дээрге, ол бичиизинден тура ыр-лаарыңа, танцылаарыңа кончуг ынак турганы-биле уран чүүлге хамааржыр бүгү-ле культура хем-чеглеринге билин, энергиязын, байлак арга-дуржулгазын бараалгадып келген. Борто хамаарыштыр көскү барымдаа кылдыр мындыг чижекти кирип болур.

2001 чылда Кызыл хоорайның республика чергелиг «Ретро-шлягер» дээр шаандакы тыва болгаш орус ырлар мөөрейи бир дугаар болуп эрткен. Алексей Арат-оол орта чедишкенин киришкеш, лауреат атты чаалап алган. А ооң соонда 2002 чылда тыва радионуң организастап эрттиргени ыры фестивалыңа киришкеш, ол дипломат болган.

Мен Алексей Монгушович-биле чугаалажып олургаш, езулуг төлөптүг болгаш быжыг турасоруктуг кижжи-дир деп чүвени эскерген мен. Чүгө дээрге, ол бүгү ооң кижжи-биле чугаалажырының

аянындан, салган айтырыгларга долу болгаш дорт харыылаарындан билдинип кээр чорду. Ону ынчаар бодап олургаш, ол чогу-на төлөптүг ада-дыр, эргим эжиниң быжыг чөлөнгиле, ынаныжы, бүзүрели-дир деп түннел кылдым. Олар, шынап-ла, быжыг найыралдыг өг-бүлө улус болду. Ооң кадайы Лариса Салчаковна база-ла Улан-Удэниң культура институтунуң библиотека факультетин дооскан. Ынчалза-даа бодунуң мергежилниң аайы-биле сөөлгү үедө ажылдавайн барган. Амгы үедө ол Кызылдың дөрт дугаар профессионал училищезинде столовая эргелекчизи болуп чедишкенин ажылдап чоруур. Огун төлөптүг кижжи кылдыр өөредип, кижизидип каан. Амгы үедө Амир Москваның социал университетиниң 2-ги курузунда өөренип турар.

Чуртталганың алыс утказын ханызы-биле билип, сайгарып чоруур болгаш ооң бодалдары делгем чорду. Бодунуң сонургалыңа хамаарыштыр аңаа каш айтырыг немей салдым. Оон дараазында харыыларны алдым. Эн хундүлээр артизм Хүргүлек Конгар дей-дир. Кончуг сонургап дыңнаксаар ырызы — «Өскөн хемим». Чем аймаандан кургулдайга аажок ынак. А ынак болгаш хундүлээр чогаалчызы — Эдуард Мижит. Ынчангаш-ла ындыг турган боор, ооң бижээн шүлүктөргө аялгалар чогаадып турарын дыңнатты. Мыа бо чижектен алгаш көөргө безин ооң чогаалдык талантыңы делгем кижжи-дир деп ала-чайгаар-ла билдине бээр. Ам безин Эдуард Мижитиң «Чаштынып ойнаан өөрүм», «Дүнеки куш», «Муңгарава» деп шүлүктөргө аялгаларны чогаадып каан. Ону боду ырлап, күөседип чоруур. Ооң ыраажы болу бергенинге авазы аңаа кончуг улуг салдарны чедирген. Ол аажок ырлаар чораан кижжи чүве-дир. Ынак авазының ырлаарын магадап, дыңнап чорааш, кандыг-даа ырларны аажок сонургаар болу бергени — Алексей Монгушовичини ак орукче үндүрүп, муң-муң кижилерниң үнелелин чаалап алырыңа чедирген. Улустуң хундүткели уктуг-дөстүг эвес черден үнүп келбес болгай. Ол ону бүрүнү-биле чаалап ап шыдаан. Ылаңгыя сураглыг чогаалчы болгаш шүлүкчү Салим Сүрүн-оолдун сөзүңгө чогааттыңан «Өскөн хемим» деп ырыны ол та чеже катап күөсеткен, ооң-биле чонунга та чеже катап бараан болган:

Өскөн хемим агаарын мен
тынарымга,
Өске черлер бырашпас-даа,
онзагай-дыр.
Өзен каъттыг арга-сынын
ынчангаштың
Өй чок кезип, айда, чылда
эргиксээр мен.

Мындыг сөстөргө аялгазы телевизор экранында чангыланым бээрге, ооң күөселдезиниң өткүт болгаш тода үнүңгө эге баштай дыңнаан хунүмде ала-чайгаар-ла чагырты берген мен. Бодумнуң ындыг сонургалымның ачызында бир профессионал ыраажы-биле ынчаар таныжып алып аргалыг болдум. Ол мээң сагыжымга езулуг эр шинчилиг болгаш төлөптүг кижжи кылдыр көзүлгөн.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

Чаа ном

«УГУЛЗАЛА»

Сураглыг композитор Сергей Иванович Бадырааның чаа ырлардан тургустунган «Угулзалар» деп ному чырыкче парлат-тынып үнгөн. Байыр чедирип, композитор-биле ол дугайында чугаалаштым. «Хей аазаашкынарга бүзүрөп, ийи чыл ажыг Культура яамызыңа болгаш өске-даа эш-өөрлерниң мегезинге бүзүрөп, манап чадап кааш, хей эвес тиражтыг номну ырыга ынактарга, уругларга, башкыларга ажыктыг боор дээш, бодум үндүрдүм. Чон мурнунга чогаалдыкчы ажылдыг кижиниң, мээң, отчедум-даа боор ыйнаан» — деп, ол тайылбырлады.

Чаа ырлар номунда чогаалчылар Кызыл-Эник Кудажы, Александр Даржай, Вл. Серен-оол, Николай Куулар, Кара-Күске Чооду, Кара-оол Натпий-оол, Артык Ховалыг оларның болгаш Анатолий Серенниң, Виталий Вальковтун, Борис Чюдюктун, Генрих Рудаковтун сөстөргө бижээн ырлар кирген. Тожу, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Танды кожуун-нар болгаш суурлар Кызыл-Арыг, Кундустуг, Көк-Чыраа, Сарыг-Сеп дугайында база Шагаа, аржаан, тыва хүреш, йөрээл, ыдык йөрээл, чаштар, угулзалар, ынакшыл дугайында ырларның чамдызын чон дыңнаан чада-вас. Чүгле чаа ырлар-биле кызыгарланмайн, чонда билдингир апарган «Дангына», «Тыва оолга», «Чүгле сенде», «Эмчи кыстар», «Угбашкылар — бажашкылар», «Херээженге йөрээл» болгаш библиотекарьларга, автор-инспекция ажылдакчыларыңа ырлар ында кирип турар. Ырлар шупту уделгелиг. Баянга, фортепианога болгаш амгы шагның аныяк-өскенинге ойнаарга эптиг кылдыр уделгезин кысказы-биле айткан.

Номнуң сөзүглелиниң редактору Кара-Күске Чооду, чурук каасталгазы Владимир Донгакты, а нотазын Амыр Хоюбган чургаан. Чаа номну уран чүүл училищезинде 17 дугаар өрээлден садып ап болур.

ПАРЛАЛГАНЫҢ ТӨӨГҮЗҮ

Тываның Улустуң чогаалчызы Екатерина Түктүг-ооловна Танова «Тыва парлалганың тывылганының болгаш сайзыралының төөгүзү» деп чаа номну орус дылда чырыкче парлап үндүргөн. Бо чаа номунда автор Тывага парлалганың тывылганының болгаш сайзырап келгениниң дугайында, күш-ажылчы арат чоннун идея-политиктиг болгаш культурлуг кижизидилгезинге, улусчу демократтыг тургузугну быжыглаарыңа чоннун күжүн мобилизастаарыңа солун-сеткүлдүң ролунуң дугайында бижип турар. Оон аңгыда автор республиканың бөгүнгү массалыг информация чепсектериниң байдалының дугайында бижип турар. Номда Е.Т. Танованың радио болгаш телевидениниң, ном үндүрер черниң байырлардарыңа тураскаадып бижээн очерктери кирип турар. Фото-чуруктар база төөгүлүг утка-шынарлыг болгаш дыка солун.

Номнун эртем талазы-биле редактору, төөгү эртемнериниң доктору, МКУ-нуң профессору Р.П. Овсепян.

Тываның төөгүзүңгө сонургалдыгларга бо ном аажок ажыктыг дээрзи чугаажок.

Светлана БАЛЧЫР.

КАРТОФЕЛЬДИ АЖААРЫ, ШЫГЖААРЫ

Картофель дээрге кандыг-даа дээжи чөмнөр-биле чаржалажыр, кажан-даа столдан дүшпес чөм.

Чүгүл ооң аарыгларга шыдамык эвези кончуг. Аарыглардан ооң дүжүткүрү бадар. Үнүп-даа турда, шыгжап-даа турда, ол аарып болур. Фитофтороз, макроспориоз дээр аарыглар нептерээнде, картофельди шыгжаар бетинде ажилдарны чорудар апаар. Баштай-ла хөлүн эрттир шык черлерде аарыгга алыскан картофельди ажаап алып. Багайларын малга чиртир, чүгээрлерин ийи неделя иштинде шыгжап көөр, ол үеде аарыг илереп келир, оларны аңгылааш, кадыктарын үр хуусаалыг шыгжаар. Чогум улуг шөлду ажаарыга белеткээр, кырында сылтарын ап кааптар, ынчан картошка дүргөн быжар, карты кылыннаар. Ол ышкаш аарыг халдаары эвээжээр. Чир (садар) картофельдин бүрүлери ажаарынын мурнунда 10-12 хонук, үрезининин — 14-15 хонук бурунгаар кезип кааптар.

Сеникация дээр арга бар, ол дээрге борбак картошка 2-4 см чедир өзе бээр, 30 хуулуг дакпырлаан суперфосфатка 2,4 Д дээр препаратты 0,05 хуулуг

кылдыр немээш, бүрүлдерге чаштырар. А десикация дээрге магний хлорады, кальций хлоридинин хлорады-биле чаштырарын ынча дээр, ажаарынын мурнунда ийи неделя хире бурунгаар баштайгы таварылгада бир гага 25-30 азы өскезинге 40-50 кг онаажып турар кылдыр чаштырар.

Картофельди кургаг, чылыг хүнде ажаар. Шын эм чаштырып ажааганда картошка 1,3 — 5 катап артык кадык шынарлыг болур. Картошканы шөлге шывыгылыг сери адаанга 1-2 шак дургузунда тарадыр каап кургадыр, довурак-биле кады аарыг тарадыкчылар дүжүп каарын билзе чогуур. Бүрүлери аарыг таратпазын дээш шөл кыдыынга өрттедиптер. Каскан картошканы бүрүлери-биле шып болбас.

Үрезинге хереглээр картофельди бир-ийи картошка хире бедик турар кылдыр 8-10 хонук дургузунда 1-2 катап аңдарып тургаш, кургадыр. Картофель ногаанзымаар өңнүг апаарга, ам-на үр үеде шыгжап болур. Ногаара берген картошкада солонин дээр хоранныг бүдүмел чыылган болур, ынчангаш ону чивес, малга бербес.

Картофель шыгжаар черни эки арыглап-аштаар. Шалаларны, ханаларны септээр, эки агаарладыр. Дезинфекция кылыр: чөс купорозу-биле (100 л. сугга 2-3 кг купорос) азы аңаа чугай хоюдуун холааш чугайлаар. Өске-даа аргалар бар. Күштүг агаарладыг барда картофельди 1-1,2 метр кылдыр урар, үндүр соруп турар агаарлыг — ооң чартыгы хире кылын. Картофельди, аргалыг болза, ханаларга чыпшыр төкпезе эки, шалазы хозалчак болза таарымчалыг. 18-19 градуска шыгжаарга таарымчалыг, бир эвес аарыг картофельдер бар болза, 11-13 градус хире соодарга эки.

20 ажыг хонук ынчаар сооткан соонда 2-4 градус чогумчалыг болур. Ынчан картошка үнмөс болур, өл-шык 85-95 градус болза ажырбас. Улуг температурага шыгжаан картошканың дүжүдү 20-25 хуу чедир эвээжээр дээрзин билер апаар. Оон аңгыда даштын соок турда агаарнын температуразын дыка соодар болза, картофель доңа берип болур.

Татьяна БАРИНОВА,
Тыва Республиканың фитосанитар килдизинин начальниги.

ӨРТТЕН ОВААРНЫҢАР!

Өрт — эң-не коргунчуг болгаш бо-ла болу бээр хай-халаптарның бирээзи. Ынчангаш, эргим чонувусту от-биле оваарымчалыг болурун, өртке удур дүрүмнерни шыңгыг сагырын, уругларны от-көс-биле кайы хамаанчок ойнавас кылдыр, кургаг оот-сигенни, бокту өрттедип болбас деп чагырын дилээр-дир бис! Бодунарның, силерниң ажы-төлүңерин, айыыл чок чоруу база кадыкшылы, хуу эт-хөреңгилерниң камгалалы — чүгүл силерден хамааржыр!

Бо чылын август 16-дан 20-ге чедир республиканың девискээринге 2 өрт демдеглеттинген. Өрттерге аас-кежи бооп, амы-тынындан чарылган, кем-

дээн кижичок. Өрттер 3 чуртталга, 1 административтик бажыңга болган. Өрттерниң өөскүп үнгөн чылдагааннары — электри херекселдерин дерип кылырда өртке удур дүрүмнерни хажытканда бооп турар.

Август 16-да 10 шак үезинде Тес-Хем кожуунун Самагалдай суурнун өрт камгалалының «01» телефонунче Кунгаа кудумчузунда 80 дугаар бажыңда өрт үнгөн деп дыңнадыг келген. Өрт камгалал кезээниң ажылдакчылары чеде бээр, хуу бажыңда телевизор, орун база өске эт-херексел өрттенген болган. Материалдыг когарал 25 муң хире рубль бооп турар. Буруулуг кижичок — бажың ээзи.

17-нч хүнүнде кезээ 19 шак

үезинде Кызыл хоорайның Гастелло аттыг парктын бильярд ойнаар залыңа 4 дөрбелчин метр черге хана өрттенген турган. Өрттүн чылдагаанын канчаар ажылдар чорударда айыыл чок чоруктун дүрүмнерин хажытканда деп даап бодап турар.

Хүндүлүг чонувус, өрт үнгөн таварылгада ол-ла дораан өрт камгалалыңче «01» дугаарлыг телефонче долганар.

Снежана ШОЙЗАТ,
ТР-ниң Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар талазы-биле агентилелиниң информация болгаш хей-ниити-биле ажылдаар бөлүктүн удуртукчузу.

Ленин, 18 дыңнадып тур

2006 чылдың август 12-ден 20-ге чедир Тыва Республиканың девискээринге 173 кем-херек үүлгедиишкини бүрүткеттинген, ооң 110-ун ийи-биле илередип тыпкан, 9 өлүрүүшкүн, кижиниң кадыыңа өжөгүзүн аңгы-бүрү кемдээшкн чедирген 22 таварылга, 8 күштээшкн, 13 үптээшкн, 55 оорлаашкн, 5 орук-транспорт озал-ондаа, аңаа ийи кижичок амы-тынындан чарылган, наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу эзугаар эвес ап чораан 40 таварылга болган.

Август 17-де Бай-Тайганың кожуун эмнегезинге Серен-Дондуп кудумчузундан эзирек, ооргазынче бижектеткен 21 харлыг Тээли суурнун чурттагызын чыттырган. Кады арагалаан таныыр эки ону балыглааны илерээн. Кеземче херээн оттурган. Истелгени Бай-Тайга кожууннун иштиги херектер килдизи чорудуп турар.

Август 18-те Дерзиг-Аксы суурже кирер орукка мотоциклисти чийк автомашина тавар-

раан, ол озал-ондак болган черге амы-тынындан чарылган. Дүргөн истелгени чоруткан түңнелинде ол-ла хүн мотоциклисти тавараан, аңаа эмчи дузазын чедирерин бодаваан, харын-даа озал-ондак болган черден дезе берген «УАЗ-31512» автомашинаны тудуп алган. Кеземче херээн оттурган.

Август 19-та Кочетов кудумчузунда «Кардо» магазининин иштиги соңгазының шилин таныттынмас кижилер буза шаап-

каш, CD болгаш DVD диски-лерни оорлай берген, когаралдың ниити түнү 5000 рубль болган. ОМОН-нун дайынчылары каразыттырган ийи аныяк кижини тудуп алгаш, дискилерни хавырып алган. Кеземче херээн оттурган. Истелгени Кызыл хоорайның иштиги херектер эргелели чорудуп турар.

Август 20-де Туран хоорайга бир хамааты магазин чанынга чадаг-тергезин тургузуп кааш, олче кире бээр аразында ону оорлай берген. Магазин чаны-биле эртип бар чораан кайда-даа ажылдавайн турар кижичок чадаг-тергени оорлапкан болган, ону шагдаалар тудуп алган, чадаг-тергени ээзинге эгиткен. Кеземче херээн оттурган.

ТР-ниң ИХЯ-зының парлалга албаны.

ТӨӨГҮЗҮҮҮЗҮН,
УТКАЗЫ ХАНЫ ТУК

Россия Федерациязының күрүне тугунун хүнүн чуртка калбаа-биле демдеглээн. Олак, көк, кызыл өңнүг ыдыктыг күрүне тугунун төөгүзү солун, ооң утказы ханы. Бо тук хаанныг Россия үезинде 1667 чылда үндезилеп тургустунгаш, күрүне тугу болу берген. Октябрь революциязы 1917 чылда тиилээн соонда, ону солааш, кызыл өңнүг тукту күрүне тугу кылдыр доктааткан.

1991 чылдың август 19-21-де ССРЭ-ге күрүне эргилдезин кылыр дээн кордакчыларның демисели демократтарның тиилелгези-биле доозулган. Август 22-де албан езузу-биле ак, көк, кызыл өңнүг тукту бот-догуннаан Россия Федерациязының күрүне тугу кылдыр доктааткан. Үш чыл эрткенде, август 22-ни Россия Федерациязының күрүне тугунун хүнү кылдыр чарлаан. Чыл бүрүде ону демдеглээри чаагай чаңчыл болу берген.

Күрүне тугунун үш өңүнде кончук ханы болгаш делгем утка сиңникен. Допчузу-биле тайылбыр-

лаарга ак өң — ак сеткил, буянын херек, хосталга, хамаарышпас чорук, көк өң — идегел, шынчы чорук, кызыл өң — дээди эрге, дидим болгаш чаагай сеткил дээн утканы илередип турар.

Россия Федерациязының найысылалыңа, чурттуң аңгы-аңгы девискээрлеринге Россия Федерациязының ыдыктыг күрүне тугунун хүнүнде аңаа тураскааткан янзы-бүрү политиктиг хемчеглерни эрттирген. Тываның Алдан-Маадыр аттыг национал музейинге делгелени организастаан.

Бистиң корр.

Читкенин барымдаалааш...

Кызылдың № 9 школа-гимназиязының 2003 чылда Айырана Вячеславовна КУУЛАРНЫҢ адынга тывысканы Б сериялыг № 0957585 аттестатының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Красноярскийн күрүнениң
башкы университетиди
чалап тур

ККБУ — Сибирьниң бир хоочун өөредилге чери. Ол Россияның эң шыырак дээн 5 башкы университеттеринин санында кирип турар.

2006-2007 өөредилге чылында ККБУ-нун Кызылда төлээ чери төлевирлиг бот-өөредилге-биле дараазында мергежилдерге сургуулдарны хүлээп ал эгелээн:

1. **Төөгү башкызы.** Бо мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжизин) дооскан база 11 класс доосканнары хүлээп алыр.
2. **Педагогика болгаш психология** (педагог-психолог). Бо мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжизин), эмчи училищезин доосканнары база 11 класс доосканнары алыр.
3. **Менеджмент организациязы** (ажыл-агый, бүдүрүлге, организациялар удуртукчуларын белеткээр). Дээди эртемниг азы тускай ортума эртемниг кижилерин алыр.

Херек документилер:
билдиришкн (тускай хевирниң);
4 чурук (3/4 см);
аттестат;
диплом (капсырылгасы-биле кады);
нотариуска бадыткаттыңан дипломнун 2 хоолгазы;
медсправка (форма 086-У);
куш-ажыл дептеринден ушта бижилге (ажылының кадрлар килдизи таңмалап бадыткаар);
өгленишкен дугайында херечилел хоолгазы (фамилиязы өскерилгенде);
скоросшиватель-папка;
паспорт.

Башкыларны, эмчилерни болгаш өске-даа ажылда кижилерни өөрениринче чалап тур бис!

Документилерни сентябрь 1-ге чедир дараазында адреске хүлээп ап турар: Кызыл, Калинин, 1 б, Машзавод бажыңы, 3 дугаар кат, хүннүн-не 10 шактан 17 шакка чедир хүлээп алыр.

Телефон 1-27-75.

РФ-тиң Журналистер Эвилелиниң Тывада регионалдыг салбырының баштаар чери, Тываның ном үндүрер черинин директорунун оралакчызы, РФ-тиң Журналистер Эвилелиниң кижигүнү

Тамара Түлүшова
БИЧЕ-ООЛДУН

элекке мөчээни-биле ооң төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Тываның ном үндүрер черинин коллективи директорнун экономиктиг айтырыглар талазы-биле оралакчызы

Тамара Түлүшова
БИЧЕ-ООЛДУН

үр эвес аарааш мөчээни-биле холбаштыр уруу Лилияга, чоок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, улуттук килдистер — 1-17-09.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8131. Чагыл 101.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003.
ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакциянын туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.